
La dinàmica glotopolítica a Bèlgica

F. Xavier Vila i Moreno
Universitat de Barcelona

1. Els antecedents històrics i lingüístics

1.1. Els primers pobladors i la formació dels grups en contacte

L'actual Estat belga se situa en una àrea coneguda tradicionalment amb el nom de Països Baixos situada a les costes continentals del mar del Nord. Històricament aquesta regió engloba, a més de Bèlgica, el regne dels Països Baixos, el Gran Ducat de Luxemburg i encara algunes zones adjacents de França (vegeu mapa 1, p. 56). La denominació «Països Baixos» prové d'una de les característiques geofísiques més singulars d'aquest territori, ocupat en bona part per una planúria que un percentatge considerable ha estat guanyada al mar i es troba encara avui sota el seu nivell, protegida per immensos dics artificials.

La zona sud d'aquesta regió fou habitada originàriament per tribus cèltiques, entre les quals la tribu dels Belgae, esmentada en primer lloc per Juli Cèsar, mentre que les àrees del nord eren ocupades per tribus germàniques com els frisons, els francs i els saxons. Aquests pobles tingueren relacions desiguals amb Roma, més intenses com més cap al sud. Bona part dels territoris meridionals foren conquerits i colonitzats pels romans, els quals hi deixaren una petja considerable. Ciutats com les holandeses Trier o Nijmegen (<NOVIOMAGUS) foren colònies romanes pròsperes, igual com la veïna Köln —que encara coneixem com a Colònia (<COLONIA)—, i hom ha localitzat restes romanes fins i tot a Frísia. Les relacions comercials dels romans amb els pobles germànics de la zona degueren ésser intenses, i cal no oblidar que aquests pobles formaren part ben sovint de les tropes auxiliars mercenàries contractades pels romans per a les seves campanyes.

La decadència i finalment l'ensorrament de l'Imperi romà d'Occident al segle v dC té conseqüències de rellevància per a l'evolució lingüística d'aquesta àrea. Al llarg dels anys, diferents nacions germàniques van travessant el *limes*, es desplacen per la regió i, en alguns casos, acaben instal·lant-s'hi de forma definitiva (cf. Hasquin 1989 per a les diverses hipòtesis sobre aquest poblament). Així, els francs s'endinsen a les Gàl·lies i en prenen progressivament el control; els angles i els saxons es desplacen cap a la costa i embarquen en bona part cap a Britània; els frisons s'estenen des del nord i atenyen Utrecht i Dorestad. Resulta difícil d'afirmar amb tota certesa si hi havia encara bosses de parlants de llengües cèltiques en aquestes àrees quan s'hi estableixen els germànics, però el cert és que si n'hi havien van acabar assimilats. Avui no hi ha cap llengua celta als Països Baixos, i més enllà de la toponímia, els celtismes hi tenen poca importància. Totes les varietats lingüístiques de la zona són o bé germàniques o bé romàniques.

Un dels pobles germànics ja esmentats resulta d'especial interès per a la història belga. Provenints de la conca del Rin, els francs van aconseguir emparar-se del que avui és Bèlgica i de la major part de l'actual França. L'impacte sociolingüístic dels francs és decreixent de nord a sud. A la zona nord de la seva implantació, els francs van esdevenir tan majoritaris que van suplantir les poblacions autòctones, de manera que la seva llengua va convertir-se en la varietat territorial. Més cap al sud, als territoris de la futura llengua d'oïl, la presència dels francs fou notable i s'hi degueren conèixer formes de bilingüisme social germànic-romànic durant diversos segles. Però aquest impacte no arribà a capgirar l'equilibri sociolingüístic, de manera que el llatí

vulgar va quedar fortament impactat per la influència germànica —tant que es convertí en el *francès*, el romànic dels francs— però va sobreviure. Finalment, a les terres occitanes l'impacte del franc fou molt més reduït que no pas al nord. Bona part de les diferències entre l'occità i les parles del nord de la Loira es deuen precisament a la diferent empremta del franc a cada àrea lingüística.

L'avenç dels francs implica una reculada de la llatinitat cap al sud i un avenç paral·lel de la germanitat. En altres paraules, hi ha tota una franja de territori antigament celta i ja llatinitzat —o en procés avançat de llatinització— que, bé perquè el nombre de germànics va ser molt superior al dels locals, bé perquè els poder dels primers va ser superior al dels segons, bé per la combinació de tots dos factors, va deixar de parlar llatí vulgar i va adoptar les varietats germàniques dels nouvinguts. Així doncs, després de l'establiment de les poblacions franques, l'extrem sud dels Països Baixos esdevingué a partir de l'alta edat mitjana la frontera occidental entre l'àrea lingüística germànica i l'àrea lingüística romànica. Aquesta frontera ha romàs relativament estable des dels segles VII-VIII, quan s'assenten definitivament les poblacions germàniques, tot i que sobretot a l'extrem oest s'hi han anat produint alguns retrocessos del germànic en favor de les parles romàniques (vegeu mapa 2, p. 57).

1.2. Els Països Baixos a l'edat mitjana

La trajectòria política dels Països Baixos ha conegut etapes successives d'unificació i de disgregació. L'imperi franc bastit per Carlemany (768-814) es divideix pel tractat de Verdun (843) en tres regnes, un per a cada fill del monarca Lluís el Piadós. Els territoris occidentals (bàsicament l'actual França) van a parar a mans de Carles el Calb. Els territoris orientals —centrats a Alemanya— passen a Lluís l'Alemany. El tercer fill, Lothar, rep una franja territorial intermèdia que esdevé la Lotaríngia, la qual s'estén des d'Holanda fins a Itàlia del Nord, ocupant Luxemburg, Alsàcia, Lorena (< *Lotharingen*) i Borgonya, entre d'altres contrades.

Els territoris de la Lotaríngia es dividiran al segle X entre el regne de França i el Sacre Imperi Romanogermànic. En allò que ens interessa aquí, aquesta partició té com a conseqüència una divisió dels Països Baixos. D'una banda, el comtat de Flandes, un territori que aleshores s'estén entre el riu Escalda i Normandia, esdevindrà vassall del rei de França. D'altra, la resta de Països Baixos formaran part de l'Imperi. Es tracta d'una divisió política que no depèn dels límits lingüístics, ja que hi haurà territoris de llengua romànica i germànica a totes dues bandes.

Aquest és un període pròsper per a la regió, especialment per al comtat de Flandes. Ciutats flamenques com Bruges assoliran el zènit de la seva esplendor als segles XIII i XIV. També serà un moment d'afermament de les llibertats locals, amb revoltes victorioses contra el poder francès. Encara avui es conserva la memòria de la batalla dels esperons d'or (*de Guldensporenslag*) de 1302, en què les tropes reials van ésser derrotades pels flamencs. El nom de la batalla fa referència a les riqueses arrabassades sobre el terreny pels flamencs als cavallers francesos.

Tot i que la divisió territorial entre varietats germàniques i romàniques fou més aviat estable al llarg de l'edat mitjana, i encara que la majoria de la població de tots dos cantons de la frontera degué ésser monolingüe dialectòfona, sembla que el coneixement de la llengua veïna no era del tot estrany en determinats sectors de tots dos cantons de la frontera lingüística, sobretot en els més lligats a les relacions comercials. D'una banda, saber francès —o való, picard, etc.— permetia als comerciants flamencs o brabançons de relacionar-se amb els seus veïns del sud i amb el Regne de França. D'altra, el coneixement del germànic (denominat *dietsch* o *thois* < germànic **theodisk* 'tribal', 'del poble') obria als francòfons tota la xarxa de ciutats costaneres del nord d'Europa agrupades en l'Hansa. Així, tenim constància d'un cert aprenentatge de segones llengües entre aquests col·lectius.

El període borgonyó, que s'estén de 1382 a 1477, representa una etapa d'unificació dels Països Baixos. El comtat de Flandes s'uneix a Borgonya el 1384, i les províncies del nord ho faran el 1430. Aquesta unió permet una notable expansió política i econòmica que fa que floreixin diverses ciutats flamenques, molt especialment Anvers, la qual substitueix Bruges com a port principal de la zona. La unió té també conseqüències de tipus lingüístic. La instal·lació de la cort borgonyona —francòfona— a Brussel·les, situada en ple Brabant neerlandòfon, sembrarà en certa mesura la llavor d'un conflicte que encara avui s'arrossega, per tal com el francès comença a associar-se amb l'alta aristocràcia. Els primers Valois ducs de Borgonya desplegaren alguns intents de centralització lingüística sobre la base del francès, però les complicacions administratives i els retards que això comportava van acabar aconsellant una política plurilingüe, de manera que s'acabà optant per disposar d'alts funcionaris que fossin trilingües llatí-neerlandès-francès.

1.3. Llengües i dialectes en contacte: romànic(s) i germànic(s)

La regió dels Països Baixos ha conegut històricament una diversitat dialectal molt acusada. Tant les parles d'origen llatí com les d'origen germànic de la zona se subdivideixen en dialectes, sotsdialectes, parles locals, etc., fortament diferenciades i sovint poc intercomprensibles. Tanmateix, els parlars romànics i germànics han seguit evolucions històriques diferents pel que fa al seu desenvolupament i establiment com a llengües diferents.

Les varietats romàniques d'aquesta àrea no formen pas un sol dialecte, sinó que se subdivideixen en parles amb una marcadíssima personalitat, com ara el való, el picard, el *gaumais*, etc. Resulta doncs inexacte afirmar que la varietat lingüística de l'actual regió de Valònia és el való, ja que en termes lingüístics el való no és més que una de les diverses parles romàniques de la zona (vegeu apartats 4 a 6). Aquests dialectes mantenen una distància estructural de tal magnitud que, en paraules d'André Goosse:¹

Si un Picard, ou un Gaumais, veut faire la cour à une Liégeoise, il ne peut se faire comprendre en utilisant son dialecte: il doit recourir au français. (Goosse 1989: 34)

La diversitat lingüística dels dialectes romànics s'ha vist subsumida com a mínim des de principis de mil·lenni en un marc general configurat entorn del francès. Els dialectes romànics es van veure des de ben aviat reduïts a una relació de subordinació envers la llengua de París. De fet, fora dels Juraments d'Estrasburg, el primer document oficial en francès que hom data amb seguretat és la *Charte-loi de Chièvres* (1194), un document redactat a l'Hainaut belga en una varietat híbrida entre el picard propi de la regió i el francès pròpiament dit (Goosse 1989: 34). En conseqüència, la varietat escrita, la llengua oficial i, més modernament, el codi referencial i estàndard dels parlants romànics de Bèlgica ha estat i és avui el francès.

Contràriament a allò que s'ha esdevingut amb les varietats romàniques, les parles germàniques de la zona dels Països Baixos han conegut una fluctuació notable pel que fa a la definició de les llengües parlades a la zona, divisió que cal analitzar amb una certa perspectiva.

El grup de llengües germàniques es subdivideix en tres grans blocs: el germànic oriental, representat pel gòtic, llengua avui extingida; el germànic septentrional, representat per les llengües escandinaves; i finalment, el germànic occidental, que és el que ens interessa aquí, dividit en cinc grans conjunts dialectals, cadascun amb més de mil anys d'història (vegeu taula 1, p. 34, i mapa 3, p. 58).

1. Professor de la Universitat Catòlica de Lovaina i membre de l'Acadèmia Reial de Llengua i Literatura Franceses.

El terme *neerlandès* prové de *Nederlands* (*Neder* + *land* 'país baix'), glotònim que fa referència explícita al fet que aquesta és la llengua hegemònica al regne dels Països Baixos. En la mesura que aquest estat també és conegut pel nom d'una de les seves regions, Holanda, la llengua es denomina sovint *holandès*. El neerlandès és també la llengua pròpia i oficial de la regió de Flandes, situada al nord i oest de Bèlgica. Tot i que la denominació oficial de la llengua a Flandes sigui 'neerlandès', hi ha una forta tendència popular a referir-s'hi com a *flamenc*. Així, no és estrany que els neerlandòfons estableixin una distinció entre l'holandès, parlat pels holandesos, i el flamenc, parlat pels flamencs.² En qualsevol cas, però, es tracta d'una mateixa llengua única, per més dialectalismes i formes locals que contingui.

Taula 1. La història de les llengües germàniques occidentals

<i>Abans de 1100/1150</i>	<i>1150-1500/1600</i>	<i>1500/1600-avui</i>
Anglès antic	Anglès mitjà	Anglès modern
Frisó antic	Frisó antic (<i>sic</i>)	Frisó mitjà (-1800) Frisó modern
Neerlandès antic	Neerlandès mitjà	Neerlandès modern
Saxó antic	Baix alemany mitjà	Baix alemany modern
Alt alemany antic	Alt alemany mitjà	Alt alemany modern

Font: van der Waal i van Bree (1992: 100), modificat per al frisó segons Gouvernement de Frise (1987: 32).

El terme *baix alemany* (al. < *Niederdeutsch*; neerl. < *Nederdiets*, *Nederduits*) també resulta sovint confusionari, ja que recobreix diversos usos en bona mesura concèntrics. En primer lloc, amb aquesta denominació fem referència al conjunt de parles germàniques centrades essencialment entorn de l'antic saxó, la varietat parlada per una de les nacions germàniques més importants, i que es va desenvolupar a les terres situades al nord del que avui és Alemanya. Els dialectes baix alemanys comparteixen amb el neerlandès diverses característiques lingüístiques. Una de les més importants és el fet que cap de les dues llengües coneix la mutació consonàntica que caracteritza l'alt alemany en relació amb la resta de llengües germàniques, i que fa que les oclusives [p], [t], [k] esdevinguin africades [pf], [ts], [kx], tal com pot comprovar-se a la taula 2 (p. 35). Això permet que ben sovint s'hagi emprat el terme baix alemany com a genèric que inclou tant les varietats del baix alemany estricte com el frisó i el neerlandès, i fins i tot com a denominació del neerlandès estricte.³

Oposat tant al neerlandès com al baix alemany, l'alt alemany (< *Hochdeutsch*) constitueix un conjunt de varietats dialectals parlades essencialment al centre i sud d'Alemanya, a Àustria i a

2. Val a dir que, en termes dialectals, el dialecte flamenc tradicional és parlat només a les províncies de Flandes Occidental i Flandes Oriental, mentre que a la resta de Flandes s'hi parlen d'altres dialectes, com ara el brabançó i el limburguès.

3. Serveixi com a anècdota il·lustrativa l'ús dels termes que en fa Jonathan Swift als viatges de Gulliver. Al llarg de les seves peripècies per l'extrem Orient, Gulliver és sovint confós amb un holandès (*Hollander*), per tal com els mercaders holandesos eren dels pocs occidentals que s'endinsaven per aquelles terres. A l'hora de relacionar-se amb diferents interlocutors orientals, Gulliver indica repetidament que se serveix del neerlandès (*Dutch*) o del «baix alemany» (*Low Dutch*), que identifica com la llengua dels mercaders holandesos, per oposició a l'alt alemany o alemany («*High Dutch or German*»).

Suïssa. Aquestes varietats han sofert en més o menys mesura les mutacions consonàntiques esmentades i molts altres fenòmens que les diferencien del baix alemany. L'alt alemany coneix un impuls definitiu com a llengua comuna a partir de la traducció de la Bíblia de Luter, i és sobretot a partir d'aquestes varietats que s'ha desenvolupat l'estàndard de l'alemany actual.

L'evolució del baix alemany mostra un cas interessant d'extinció de la pròpia autonomia. Aquesta varietat va conèixer un desenvolupament important al llarg de l'edat mitjana, i fou, entre d'altres coses, la llengua d'ús habitual dels mercaders de l'Hansa al mar del nord i al Bàltic als segles xiv i xv. Tanmateix, la reforma religiosa i els canvis sociopolítics i culturals del Renaixement van representar un cop duríssim per al baix alemany. Els alemanys del nord, majoritàriament protestants, varen adoptar com a pròpia la traducció de la Bíblia a l'alt alemany feta per Luter. D'aquesta manera, les diverses varietats del baix alemany van deixar de tenir una referència autònoma i van passar a ser heterònomes, és a dir, a dependre de les solucions aportades per l'alt alemany, convertit progressivament en l'única llengua de referència culta per a tots els alemanys, del nord i del sud.

Taula 2. La mutació consonàntica en les llengües germàniques occidentals

Alt alemany	<i>ich</i>	<i>machen</i>	<i>apfel</i>	<i>das</i>
Baix alemany	<i>ik</i>	<i>maken</i>	<i>appel</i>	<i>dat</i>
Neerlandès	<i>ik</i>	<i>maken</i>	<i>appel</i>	<i>dat</i>
Anglès	<i>i</i>	<i>make</i>	<i>apple</i>	<i>that</i>
Català	<i>jo</i>	<i>fer</i>	<i>poma</i>	<i>aquell/que</i>

2. L'edat moderna: la independència dels Països Baixos septentrionals

L'any 1477, les possessions de la casa de Borgonya passen als Habsburg i ben aviat esdevenen part del gran imperi europeu de Carles V (1500-1559). Carles era nascut a la ciutat flamenca de Gant i s'havia educat a Mechelen (Malines). Tanmateix, aquesta circumstància no va pas canviar les tendències lingüístiques de la seva cort, en la qual el francès va gaudir d'una posició privilegiada en relació amb les varietats germàniques. Recordem que és a Carles V a qui s'atribueix la dita «Parlo castellà amb Déu, italià amb les dones, francès amb el homes i alemany [és a dir, baix alemany o germànic en un sentit ampli] amb el meu cavall».

Les relacions dels Països Baixos amb els Habsburg i els esdeveniments de la segona meitat del segle xvi resulten crucials per entendre la realitat actual dels Països Baixos. Al llarg d'aquest segle s'anirà estenent per la zona la reforma protestant. L'any 1555 abdica Carles V, després d'haver cedit els territoris hispànics i borgonyons al seu fill Felip, una cessió que desvincula definitivament els Països Baixos de l'Imperi germànic. Poc després —l'any 1568—, i com a conseqüència de la política creixentment centralitzadora i militantment catòlica de Felip II, començarà la Guerra dels Vuitanta Anys, que enfrontarà diverses províncies dels Països Baixos liderades per Holanda i Zelanda amb les tropes imperials. La caiguda d'Anvers en mans imperials el 1585 significa la fi de l'aixecament a les províncies del sud i la seva submissió al poder filipista. Però Anvers constitueix també el límit de les conquestes imperials, perquè les poblacions septentrionals es declaren independents amb el nom de la República dels Set Països Baixos

Units—l'actual Regne dels Països Baixos, conegut popularment com a Holanda. La independència d'aquests territoris trigarà a ésser reconeguda per l'imperi: no serà fins a 1648, amb la Pau de Múnster, que els Àustries hispànics renunciaran al seu domini nominal sobre el nord. Mentrestant, però, les Províncies Unides esdevindran un poder europeu i colonial ascendent en pugna constant amb els Àustria.

La partició entre les províncies del sud i del nord es troba a l'arrel de bona part de les diferències entre les actuals Bèlgica i Holanda. Els territoris septentrionals independitzats atrauran una nombrosa immigració meridional, molt especialment de comerciants, artesans, burgesos, menestrals, etc., de confessió protestant, que fugiran del poder imperial catòlic. Aquests immigrants s'enduran amb ells el lideratge polític, econòmic i cultural cap al nord, de manera que els Països Baixos meridionals —és a dir, aproximadament l'actual Bèlgica— s'arruïnaran comercialment, perdran les seves elits culturals i cauran en una economia molt més localista i de base essencialment agrícola.

Aquesta fugida de les capes urbanes mitjanes tindrà repercussions crucials per al desenvolupament del neerlandès. L'establiment de milers d'immigrants meridionals a les ciutats del nord accelerarà un procés d'estandardització i d'elaboració del neerlandès culte. Al sud, en canvi, el buit deixat accentuarà la separació entre una aristocràcia francesitzant i unes masses camperoles dialectòfones. Les tensions ideològiques reblaran el clau de l'escissió: la contrareforma seccionarà les relacions culturals entre el sud catòlic i el nord protestant, de manera que mentre que el neerlandès s'anirà elaborant com una llengua de cultura als territoris del nord, el parlants meridionals es veuran privats d'aquest referent lingüístic i cultural. Així, encara que els diversos dialectes —germànics i romànics— seran les úniques llengües parlades pel poble, cadascun a la seva contrada, i seran emprats en les instàncies oficials i religioses inferiors, les llengües formals seran unes altres: el francès serà la llengua de la cort i de les altes instàncies, mentre que el llatí serà la llengua de la Universitat de Lovaina (*Leuven*), en competència creixent amb el francès i amb una certa presència d'un neerlandès dialectal i farcit de gal·licismes.

Els Països Baixos meridionals passaran a mans de la Corona Austríaca arran de la Guerra de Successió espanyola (1702-1714). La unió amb Àustria no impedirà que el francès continuï tenint un important paper com a llengua administrativa d'aquest territori. De fet, l'estat afavoreix la francesització lingüística de les elits i de la vida oficial, i el francès té un paper destacat com a llengua de l'administració austríaca de l'actual Bèlgica.

Però l'empenta més poderosa en favor de la francesització arribarà amb la incorporació dels Països Baixos austríacs a la França revolucionària a partir de 1795. Aquests territoris són subsumits a l'antic principat-bisbat francòfon de Lieja en un mateix departament de la nova França, i els llocs dominants de l'administració passen a mans de ciutadans francesos. El bloqueig napoleònic a la Gran Bretanya afavoreix econòmicament Bèlgica, en permetre un ràpid desenvolupament de la indústria i la mineria valones, i facilita l'aparició d'una puixant burgesia francòfona i francòfila, d'orientació laica i partidària de la democràcia censitària. En aquest context, la vida administrativa i pública ha de desenvolupar-se obligatòriament en francès, i el coneixement d'aquesta llengua comença a estendre's com a signe distintiu de classe social més enllà de la vida de la cort, sobretot en el context de la creixent urbanització. Així, cap a la fi del període francès el coneixement d'aquesta llengua ja s'ha difós entre els propietaris i els industrials, els funcionaris, alguns comerciants, policies i soldats, i ha ocupat la major part dels àmbits formals. Només el baix clergat, oposat ideològicament al règim francès, continua servint-se de les varietats dialectals flamenques per a finalitats formals. De fet, poc que pot fer altrament, per tal com el poble baix, els treballadors agrícoles i industrials no saben altra cosa.

El destí dels Països Baixos meridionals es veu novament trasbalsat pel redisseny de les fronteres europees postnapoleòniques del Congrés de Viena (1813). Temeroses de la possibilitat d'una revifada francesa, les potències europees decideixen crear un estat tampó prou poderós per a poder oposar-s'hi i reuneixen una altra vegada les províncies del sud i del nord dels Països Baixos sota l'autoritat d'un rei holandès, Guillem I, descendent dels dirigents Oranje-Nassau que havien liderat la revolta contra Felip II de Castella.

La nova monarquia és intervencionista i il·lustrada, i pretén crear un estat que promogui la unificació i la modernització política i social. En assumir el control de les províncies del sud (1814), el nou estat revoca tota la legislació favorable al francès i adopta el neerlandès com a llengua nacional, atès que, al capdavant, aquest darrer era la llengua del 75% dels seus súbdits. Els decrets lingüístics (de Taalbesluiten) fets públics el setembre de 1819 preveïen, entre d'altres coses, que tots els afers oficials de l'actual Flandes havien de substanciar-se en neerlandès. Tanmateix, atesa la manca de personal administratiu capaç de servir-se del neerlandès estàndard a les províncies del sud, hom preveia que els decrets no es durien a la pràctica fins al gener de 1823. En un altre ordre de coses, Guillem I va fundar les universitats estatals de Gant per als flamencs, i de Lieja per als francòfons. La primera hauria hagut de funcionar en neerlandès, però la posició dominant del llatí, en primer lloc, i del francès, en segon lloc, en l'àmbit acadèmic, va entrebancar des del començament aquesta tria lingüística.

La política lingüística oficial de desfrancesització constituïa en realitat una mesura democratitzadora, per tal com introduïa la llengua del poble en els afers de govern en detriment del francès, llengua sabuda només per les elits dirigents. Però l'opció pel neerlandès obstaculitzava la carrera professional dels advocats, funcionaris, oficials, etc., que havien fet del francès la seva llengua de treball i familiar durant les dècades anteriors i que no estaven disposats a canviar d'eina de treball. De fet, en la mesura que el neerlandès estàndard era una varietat força allunyada dels dialectes populars, la neerlandització podia percebre's com una maniobra per afavorir el reemplaçament de les elits dirigents meridionals per unes altres vingudes del nord per ocupar els càrrecs del nou estat. Així, doncs, la neerlandització fou resistida activament per bona part d'aquestes elits, fins al punt que van aconseguir que el 1829 i el 1830 nous decrets reinstaressin el francès com a llengua opcional a Flandes.

Els greuges de tipus lingüístic van acumular-se a d'altres motius de queixa envers el nou estat. D'una banda, els industrials francòfons se sentien poc protegits per les escasses mesures proteccionistes del govern. D'altra banda, la intervenció activa de l'estat en el camp de l'ensenyament fou viscuda com una intromissió il·legítima per part de la poderosa església catòlica: la creació d'una xarxa estatal d'escoles primàries i secundàries, la subjecció de les escoles catòliques a la inspecció estatal, l'establiment de les universitats ja esmentades de Gant i Lieja —en competència amb Lovaina—, entre d'altres mesures, implicaven una amenaça molt seriosa per al monopoli del sistema educatiu que aquella detenia. Així, els greuges contra el govern es van anar acumulant sense que s'hi posés remei efectiu. A aquesta circumstància no és gens estrany el fet que, en conjunt, les províncies meridionals mai no van aconseguir d'ésser representades adequadament als gabinets governamentals i a l'administració central, on sempre predominaren de molt els holandesos.

Finalment, el descontentament de la burgesia francòfona, el clergat catòlic conservador i els altres sectors contraris a les mesures del govern protestant progressista i laic van acabar conjuminant-se i reforçant-se mútuament. Així, després d'un breu període revolucionari, i davant la indecisió del govern holandès, les províncies del sud es constituïren en el nou estat independent de Bèlgica l'any 1830.

3. La primera etapa de l'Estat belga: entre la llibertat i la minorització lingüístiques

3.1. La instauració de la «llibertat lingüística»

[...] mai cap país no ha experimentat una revolució a causa d'un sentiment tan poc generalitzat com el que seccionà Bèlgica d'Holanda. Frances Trollope, escriptor britànic, 1833.

(Citat per McRae 1986: 21)

La independència de Bèlgica va desembocar en la creació d'una monarquia constitucional unitarista organitzada en municipis i províncies amb un govern centralitzat a Brussel·les, un model a la mesura del sector que havia liderat *de facto* la secessió: la burgesia francòfona. El nou estat va establir un cens de votants d'uns 46.000 electors sobre una població d'uns 4 milions de ciutadans, i un decret de novembre de 1830 va declarar el francès llengua de l'estat, tot i que preveient la traducció de documents als diferent dialectes flamencs i alemanys ⁴ si les circumstàncies locals ho requerien. Poc després, la constitució de 1831 —basada en l'holandesa i la francesa contemporànies— preveia un sol article lingüístic (art. 23):

L'ús de les llengües emprades a Bèlgica és facultatiu. Només podrà ésser reglamentat per llei, i solament en allò que concerneix els actes de les autoritats públiques i els afers judicials. (Traducció nostra)

Però aquesta llibertat es revelarà ràpidament com a fictícia. Una llei aprovada el 19 de setembre de 1831 declarava que només la versió francesa de les lleis belgues seria considerada oficial. D'altra banda, l'article 6 del decret lingüístic de 1830 ja esmentat deixava ben clares d'altres limitacions d'aquesta suposada «llibertat lingüística», com quan autoritzava els ciutadans a servir-se de la llengua francesa, neerlandesa o alemanya en les seves:

[...] relacions amb els tribunals o els funcionaris dels tribunals, sempre que la llengua que utilitzin sigui compresa pels jutges i advocats que s'encarreguin del cas en matèria civil i en matèria penal, dels jutges del ministeri públic i de llur defensor.

(Citat per Du Roy 1968: 35)

Atesa la composició demolingüística dels col·lectius esmentats, les circumstàncies requerides per poder-se servir de llengües altres que el francès devien resultar francament rares. I aquesta limitació no resultava pas trivial en un país en què, segons Beheydt (1995: 50), el 97 % de la població de Flandes era monolingüe en els seus respectius dialectes neerlandesos. De fet, la legislació del nou regne de Bèlgica convertia de cop més del 50 % dels habitants del nou país en ciutadans de segona classe, en laminar la validesa de l'única llengua que coneixien per a les relacions amb l'estat.

Així doncs, el nou estat es fonamenta no tant en polítiques explícitament lingüicides sinó més aviat en un liberalisme deixatat d'aparença pragmàtica. En realitat, tal com apunta McRae (1986: 22), les classes dominants belgues estaven tan segures de la seva hegemonia que podien permetre's el luxe de contemplar amb magnanimitat els qui *encara* no sabien francès; regnava el convenciment que aquesta ignorància de la llengua de les llums no seria més que una situació transitòria. Tanmateix, aquesta displicència no vol pas dir que l'objectiu final de francesització lingüística no fos assumit per aquestes elits. En paraules de Rogier, destacat membre del Congrés Nacional: «La Belgique sera latine ou elle ne sera pas.» (Citat per Beheydt 1995: 50)

4. Recordem que Luxemburg fou part del nou estat belga fins 1839, quan esdevingué un gran ducat independent amb Guillem I com a gran duc.

3.2. L'aparició del Moviment Flamenc: el renaixement literari i la tria de la llengua estàndard

Sotmesa a la misèria i la fam entre 1840 i 1850, la població flamenca no reaccionà immediatament contra aquest estat de coses. Però els esdeveniments no van trigar gaire a començar a desfer el miratge. Tot i que breu, la unió amb Holanda potser havia reforçat els recels envers els holandesos, però també havia permès que els flamencs redescobriessin les potencialitats del seu idioma com a llengua oficial, administrativa i de cultura en un estat modern i desenvolupat. Sotmesos a la prostració política, econòmica, social i cultural en un estat que no podien considerar com a seu malgrat ésser-hi la majoria, i que els tractava com a ciutadans de segona categoria, l'endemà de la independència belga s'inicià un lent despertar cultural i lingüístic que acabà desembocant en un moviment de (re)construcció nacional conegut com a Moviment Flamenc (Vlaamse Beweging) que a la llarga havia de capgirar totalment les relacions de poder i la mateixa estructura política del nou estat belga.

El primer estadi del Moviment Flamenc va adoptar uns plantejaments més aviat literaris i culturalistes. L'arxiver d'Anvers Jan Frans Willems (1793-1846), destituït del seu càrrec per orangista, començà el redescobriment de la literatura flamenca medieval. La seva obra posà les bases perquè es desenvolupés una literatura popular romàntica de la qual podem destacar l'obra *El lleó de Flandes* de Hendrik Conscience, novel·la històrica que narra entre d'altres fets la batalla dels esperons d'or de 1384 i que servirà de base per a la reconstrucció d'una identitat comuna entre els flamencs sobre la base de la mitificació del seu passat gloriós.

Aquesta primera etapa del Moviment Flamenc s'enfrontà amb la difícil tria de la varietat lingüística que calia potenciar. Tal com hem anat veient, a principis del segle XIX Flandes no disposava d'una varietat lingüística més o menys general, sinó que els seus habitants se servien de varietats dialectals molt i molt diferenciades, la qual cosa posava els flamencs en inferioritat de condicions a l'hora de combatre la supremacia del francès. Davant d'aquesta situació, alguns escriptors i intel·lectuals advocaren per la creació d'una varietat lingüística basada en les parles flamenques occidentals, que havien estat la base de la llengua literària fins als segles XV i XVI. El poeta Guido Gezelle (1830-1899), una de les glòries literàries flamenques del segle passat, era un dels capdavanters d'aquestes tendències *localistes*, amb l'argument que només una varietat fortament diferenciada salvaguardaria la personalitat —catòlica i conservadora— del poble flamenc. Enfront de Gezelle, d'altres autors, com el mateix Jan Frans Willems (1793-1846), «pare del Moviment Flamenc», van decantar-se cap a una posició *integracionista* que defensava la necessitat d'adoptar l'estàndard neerlandès dels Països Baixos per poder disposar d'una llengua de cultura ja desenvolupada i amb un corpus literari, científic, tecnològic, etc., de prestigi.

La polèmica entre totes dues tendències fou llarga, però al final, i després de debats tensos entre partidaris d'una i altra solució, la perspectiva integracionista va sortir vencedora. L'adopció del neerlandès estàndard enfront d'altres alternatives més o menys secessionistes fou una de les tries més difícils per al naixent Moviment Flamenc. A la pràctica, aquesta tria representava prendre una varietat *estrangera* com a forma de referència per a la llengua que s'estava revitalitzant, i aquesta decisió podia fer córrer el risc de perdre genuïtat —i credibilitat— als seus defensors, i afeblir el moviment lingüístic. Però a mitjà i llarg termini, l'opció per una forma comuna amb els veïns holandesos va resultar d'una gran eficàcia, per tal com va estalviar als flamencs les tasques de selecció, codificació i elaboració lingüístiques que haurien hagut d'emprendre si haguessin optat per desenvolupar una varietat diferent, i els va inserir de ple en una potentíssima àrea lingüística i cultural.

3.3. La reivindicació de la igualtat lingüística: la primera ronda de legislació lingüística

A partir de 1860 el Moviment Flamenc entrà en una segona etapa que depassà les preocupacions eminentment literàries i culturalistes. Els flamenquistes maldaren ara per aconseguir una presència més gran del neerlandès en la vida pública. Per assolir-ho, els activistes flamencs hagueren d'emprendre la via de les reformes legals que van menar finalment a una primera ronda de legislació lingüística a Bèlgica.

Lligada a aquest canvi d'etapa fou la mobilització generada després d'alguns fets dramàtics, com ara el procés contra dos obrers flamencs unilingües acusats de robatori i assassinat. El procés es desenvolupà en francès davant la indefensió dels dos acusats, que foren finalment condemnats i guillotïnats. Pocs mesos després es demostrà la seva innocència, i els dos obrers esdevingueren un símbol de l'opressió que patien els flamencs sota els francòfons.

La mobilització flamenca es desplegà al llarg de les dècades següents i aconseguí incrementar la presència del neerlandès als tribunals, a l'administració estatal, a l'ensenyament secundari i als símbols de l'estat, com ara la moneda, els segells, al Parlament, al butlletí de l'estat (*Staatsblad*), etc. Aquesta etapa culminà amb la Llei De Vriendt-Coremans de 1898 que atorgà al neerlandès un estatus legal formalment igual al del francès com a llengua oficial. D'aquesta forma s'instaurava el bilingüisme oficial a Flandes, és a dir, s'assegurava el dret del neerlandès a coexistir amb el francès a les províncies flamenques, tot i que encara amb limitacions que havien d'anar-se fent evidents al llarg de les dècades següents. En qualsevol cas, però, aquesta ronda de lleis va tenir com a resultat un increment efectiu de l'ús del neerlandès en àmbits públics i formals.

4. La segona etapa de l'Estat belga: del bilingüisme al monolingüisme territorial

4.1. Bèlgica entre dues guerres: l'establiment del monolingüisme territorial

La segona gran etapa del procés de transformació de l'Estat belga s'inicià al tombant de segle, un cop assolit un cert «equilibri bilingüe» entre francès i neerlandès. Aquest període coincideix de fet amb la tercera fase del moviment flamenquista, que supera les reivindicacions de bilingüisme territorial i opta pel principi del monolingüisme. Obtingut l'any 1893, el sufragi universal masculí —tot i que encara distorsionat en funció de l'estatus social i econòmic del votant— donà força creixent als flamenquistes, capaços ara de servir-se de la seva força electoral per modificar la legislació lingüística. És també durant aquesta fase que començà a organitzar-se una certa resposta valona a les demandes flamenques, sobretot en fer-se evident el poder —potencial, si més no— que la superioritat numèrica conferia als primers.

Un dels objectius principals dels flamenquistes de les primeres dècades d'aquest segle fou la neerlandització de la Universitat de Gant, encara majoritàriament francòfona, per tal de dotar la societat flamenca d'almenys un centre educatiu superior on poguessin formar-se les seves elits intel·lectuals sense haver-se de francesitzar. Aquest propòsit topà amb l'oposició parlamentària i social dels francòfons, una oposició que sovint denotava el menyspreu de les elits envers «el flamenc», com quan els bisbes belgues s'oposaren a la demanda que una universitat belga es neerlanditzés:

Les Flamands qui voudraient flandriser une université belge n'ont pas assez réfléchi au rôle supérieur auquel doit prétendre une université. (Instructions Collectives 1906, citat per Beheydt 1995: 52)

La Primera Guerra Mundial té efectes dramàtics per al Moviment Flamenc. Ignorant la neutralitat belga, els exèrcits del kàiser ocupen el país i cerquen la cooperació dels flamenquistes. Entre d'altres mesures, l'autoritat militar establirà el monolingüisme neerlandès a Flandes, alemany a la regió de llengua alemanya, i francès a Valònia, i arribarà a dividir el país en dues regions lingüístiques. Tot i que la majoria de flamenquistes romandran hostils a l'invasor, hi haurà un reduït nombre de col·laboracionistes que formaran part del Consell de Flandes. Aquesta col·laboració serà utilitzada per atacar el flamenquisme un cop acabada la guerra.

Un cop acabada la guerra, es materialitzà la divisió de la Bèlgica independent en àrees lingüístiques (1921) en reconèixer-se el neerlandès com a llengua pròpia de l'administració de Flandes, per bé que amb nombroses excepcions. D'acord amb aquesta primera territorialització lingüística, els poders provincials podien optar pel bilingüisme, i els poders locals tenien capacitat per decidir la seva llengua d'ús segons la composició del seu cens. A més, hom preveia el respecte a la tria lingüística personal en determinades circumstàncies. És a partir d'aquest moment que Flandes va optar pel monolingüisme oficial en neerlandès, i és des d'aquests moments que Brussel·les començà a quedar ressegada del procés de reneerlandització i rebé un estatut de ciutat bilingüe.

La dècada dels 20 fou testimoni d'uns avenços més aviat lents en el procés de reneerlandització de Flandes, amb la qüestió de la Universitat de Gant permanentment oberta. Tanmateix, cap a la fi de la dècada les tensions comunitàries posaren sobre la taula la necessitat de replantejar la legislació lingüística. La necessitat d'avançar cap a una territorialització més marcada s'anà imposant entre els polítics d'un i altre signe. Beheydt (1995: 52) assenyala com l'arribada de migrants al·loglots als centres industrials de Lieja i Charleroi opera una transformació en el cos polític való: davant del que percebien com una amenaça a la seva pròpia integritat territorial, els francòfons valons van començar a descobrir algunes virtuts en el principi del monolingüisme territorial, de manera que van anar-se desentenent de la sort de les minories francesitzades de Flandes a canvi d'assegurar-se la seva pròpia integritat territorial.

Com a conseqüència d'aquestes transformacions, la dècada dels 30 va conèixer una segona gran ronda de lleis lingüístiques. Entre 1930 i 1938 s'aprovaren diverses lleis de gran transcendència per a l'evolució lingüística del país. Entre les preses de posició més importants destaca que hom va impulsar la neerlandització total de la Universitat de Gant el 1930; el 1932 es va confirmar el principi d'ensenyament en la llengua pròpia de la regió lingüística (neerlandès, francès, alemany), malgrat algunes excepcions; el mateix 1932 es va reafirmar el principi de monolingüisme territorial per a l'administració de l'estat, principi aplicat el 1935 al sistema judicial; finalment, el 1938 es va aprovar la creació d'unitats militars unilingües. Aquesta ronda de lleis va suprimir la capacitat dels municipis fronterers de triar la seva llengua i la va lligar directament als resultats del cens.⁵

Aquesta segona tanda de lleis lingüístiques establí alguns els principis fonamentals del sistema legal belga pel que fa a les llengües. Aquestes lleis consagraren el principi de monolingüisme territorial, llevat d'algunes excepcions en què es permetia una certa capacitat de maniobra individual, i implicà per tant la creació de *línies lingüístiques* diferenciades en l'administració de caràcter supraregional. A partir dels anys 30, un procés administratiu o judicial iniciat en una llengua

5. Com a conseqüència, les dades de cens van polititzar-se, ja que esdevenien en certa mesura un referèndum sobre l'adscripció lingüística. Això va generar acusacions de manipulació i frau que van desembocar finalment en la supressió de les preguntes lingüístiques del cens.

es desenvoluparà en aquesta llengua fins als nivells superiors que pugui atènyer, i s'evitaran les traduccions de documentació per conveniència del funcionariat. Com a conseqüència, la legislació belga desplaçarà el requeriment de bilingüisme individual des del ciutadà —que restarà lliure d'ésser monolingüe— cap a l'administració, bàsicament cap als seus graus superiors, la qual cosa obligarà l'administració a exigir uns alts nivells de bilingüisme per als càrrecs superiors.

Aquesta tanda de legislació deixa oberts tota una sèrie de problemes, sobretot la qüestió de Brussel·les i de les minories lingüístiques ubicades fora de les seves respectives regions lingüístiques. Aquests i d'altres problemes aniran enverinant la vida política belga fins a dècades després.

4.2. La fixació de les fronteres lingüístiques als anys 60

La invasió nazi durant la Segona Guerra Mundial va suposar un trauma per a la societat belga de magnitud —com a mínim— comparable al de la Primera Guerra. Acabada l'ocupació, la societat belga de postguerra va viure un agreujament de les tensions intercomunitàries entre una Flandes socialcristiana, catòlica i monàrquica i una Valònia socialista, laica i molt menys entusiasta de la monarquia.

La qüestió lingüística va revelar-se com a irresolta. Tot al llarg de la postguerra va arrelar entre els flamencs la percepció que els acords de 1932 havien deixat diverses esquerdes en l'edifici institucional i legislatiu per les quals continuava la francesització de Flandes. Així, els flamencs constataren com les facilitats que s'havien previst per muntar escoles de transició (*transmutation*) del francès al neerlandès per a infants francòfons en territori flamenc eren reconvertides per possibilitar l'existència d'un sistema d'ensenyament primari i secundari totalment en francès en alguns indrets. Aquesta realitat permetia que la francesització continués estenent-se, sobretot des de Brussel·les, els habitants francòfons de la qual s'anaven desplaçant cap a la rodalia flamenca a la recerca de millor qualitat de vida sense adaptar-se lingüísticament a les comunitats receptores. Així els flamencs arriben a la tercera ronda de legislació lingüística amb l'objectiu de tancar aquestes *vies d'aigua*:

The third round of language laws of the 1960s was born of a mounting determination on the Flemish side that such exceptions must be stopped and loopholes closed, but the basic principles underlying the legislation of the 1960s were, in most essential respects, those forged in critical interparty negotiations between 1929 and 1932 [...] (McRae 1986: 150)

L'element central d'aquesta tercera ronda de lleis lingüístiques va enfocar-se cap a la fixació *definitiva* de les fronteres entre els diferents idiomes endògens de Bèlgica, de manera que el procés de territorialització pogués concloure's.⁶ El gruix d'aquesta nova legislació es troba en quatre lleis aprovades pel parlament belga els anys 1962 i 1963 enmig d'una notable mobilització social que inclogué marxes a Brussel·les per part del Comitè d'Acció Flamenc (1961, 1962), amb la seva resposta francòfona a Lieja. També el desplegament de les noves lleis en forma de decrets i reglamentacions va resultar polèmic, de manera que la crispació entorn de les qüestions lingüístiques va allargassant-se durant tota la dècada.

6. Potser cal assenyalar aquí que la pèrdua territorial del neerlandès a costa del francès ha estat especialment significativa en el seu límit occidental en territoris corresponents a l'Estat francès actual. En aquesta zona hi ha hagut un lent avenç de les parles franceses, de manera que poblacions com Boulogne sur Mer (abans Bonen), Calais (abans Kales) o Dunquerque (Duinkerke) han anat essent engolides en l'àrea francòfona. Avui la frontera lingüística ha reculat fins a coincidir amb la frontera política francobelga, i les darreres àrees neerlandòfones de França, conegudes com el Westhoek —el «racó occidental»— estan en fase de substitució terminal (vegeu mapa 2, p. 56).

D'acord amb la legislació de 1962 i 1963, Bèlgica quedava dividida en quatre regions lingüístiques (vegeu mapa 4, p. 59):

- la regió unilingüe neerlandòfona,
- la regió unilingüe francòfona,
- la regió germanòfona (tota amb facilitats per als francòfons; vegeu *infra*),
- la regió bilingüe francès-neerlandès formada pel districte de Brussel·les capital.

La fixació de la frontera lingüística va comportar el pas d'algunes zones d'una província a una altra per garantir al màxim l'homogeneïtat lingüística de les divisions resultants. Entre d'altres reformes, això va comportar l'annexió de la zona de Comines i Mouscron a l'Hainaut való, i de Voer al Limburg flamenc, malgrat que aquestes permutes suposaven el trencament de la contigüitat geogràfica (vegeu mapa 4, p. 59). El cas de Voer representà una ferida oberta en el procés de territorialització al llarg de les dècades següents, per tal com els habitants locals, parlants d'un dialecte germànic fortament distanciat del neerlandès estàndard, van rebutjar majoritàriament la seva adscripció a Flandes i van manifestar-se favorables al reintegrament a Lieja.

També com a conseqüència de la nova legislació van delimitar-se quins eren els municipis que podien oferir legalment *facilitats lingüístiques*, és a dir, en quins municipis era possible legalment de tenir relacions amb l'administració local i organitzar l'educació en la llengua no territorial (fos aquesta neerlandès, francès o alemany). A la resta de municipis va endurir-se el principi de monolingüisme territorial. Val a dir que, deixant de banda el cas excepcional de Brussel·les, els municipis amb facilitats constitueixen excepcions poc significatives al monolingüisme territorial, atès que no depassen el 3% de la població total de l'estat.

La delimitació de les fronteres i dels municipis amb facilitats lingüístiques va resultar especialment complicada en el cas de Brussel·les. Ubicada al mig del Brabant flamenc, la seu del govern tenia una llarga història d'atracció de francòfons que es remuntava com a mínim a la cort borgonyona, però la ciutat havia romàs essencialment flamenca fins a la independència. Així, Hasquin (1989: 19) recorda que els francòfons no devien arribar al 15 % cap a 1700. Al llarg del segle XIX i de la primera meitat del segle XX, però, l'arribada d'immigrants francòfons, d'una banda, i la substitució lingüística entre els nadius i els immigrants flamencs d'una altra va capgirar l'equilibri lingüístic brussel·lès, de manera que la ciutat va esdevenir progressivament francòfona (vegeu taula 3) començant per les capes altes de societat i afectant el conjunt de la població.

Taula 3. Coneixement de llengües als municipis de l'àrea metropolitana de Brussel·les

Any	Població	Francòfons monolingües	Neerlandòfons monolingües	Bilingües
1866	309.000	19,3	46,2	31,7
1900	626000	22,3	25,5	42,8
1947	956.000	37,0	9,5	43,9

Font: *Wetenschappelijk onderzoek*, 1974-75, 1: 11-20, citat per McRae (1985: 295)

La percepció flamenca d'aquest procés era que calia aturar-lo, ja que no sols arraconava cada cop més el flamencs brussel·lesos a la seva pròpia capital, sinó que aquest fenomen s'estenia

com una taca d'oli (*olievlek*) francòfona imparable cap a una perifèria cada cop més extensa. Per tant, vista la impossibilitat de capgirar el procés, els líders flamencs van posar tot el seu esforç a *aïllar* la regió bilingüe de Brussel·les, lluitant molt especialment per evitar que s'arribés a generar una contigüïtat territorial amb el cada cop més proper Brabant való. Per la seva banda, els francòfons de la capital van maldar per alliberar-se del que consideraven un dogal (*carcan*) que impedia el desplegament de la ciutat cap a la seva àrea d'influència natural. Durant la negociació, a més, els líders valons van estimar-se més de renunciar a una regió bilingüe de Brussel·les més extensa si la contrapartida era concedir facilitats lingüístiques als flamencs a determinats municipis perifèrics situats ja dins del territori való.

Finalment la qüestió de Brussel·les es va resoldre dividint l'antic districte (*arrondissement*) de Brussel·les en tres zones (vegeu mapa 5, p. 60):

- Dinou municipis (*communes*) van constituir el nou districte de Brussel·les capital, amb un estatut de cooficialitat de francès i neerlandès que havia de mantenir-se de forma sistemàtica.
- Sis municipis perifèrics —entre els quals, part del corredor entre Brussel·les i Valònia— van integrar-se en un nou districte amb serveis i escolarització en cadascuna de les dues llengües, però amb el neerlandès com a llengua interna única de l'administració.
- La resta del districte de Brussel·les va integrar-se en el nou districte de Halle-Vilvoorde, pertanyent a Flandes.

La legislació de 1962-63 va institucionalitzar diversos organismes encarregats de vetllar per la correcta aplicació de les reformes legislatives i les mesures per assegurar-ne el compliment. Igualment va crear-se una Comissió Permanent de Control Lingüístic formada per membres dels tres grups lingüístics amb amplis poders d'investigació i supervisió i com a òrgan consultiu.

5. La tercera etapa de l'Estat belga: de l'estat unitari al federalisme

Tot i que pugui haver passat inadvertit al lector, cal assenyalar que el procés de recuperació flamenc descrit fins ara va dur-se a terme en el marc d'un estat centralitzat i unitari. Resulta fins a cert punt sorprenent que, tot i partir d'una situació d'opressió lingüística com la belga, els flamencs hagin arribat a bastir un estat de natura consocial (vegeu Boix i Vila 1998) sense transformar-ne l'estructura centralitzada. Aquesta evolució és explicable gràcies tant a la majoria demogràfica flamenca com al fet que l'estat belga s'ha basat des de sempre en unes estructures democràtiques, per imperfectes que aquestes fossin, la qual cosa ha generat una cultura del pacte i de la negociació possibilista.

Resulta encara més sorprenent que aquesta evolució s'hagi produït en un context de refús majoritari envers la federalització de l'estat. Fins ben recentment, el món polític belga ha rebutjat sistemàticament que les solucions federalitzants fossin adequades per a Bèlgica. McRae (1988: 156) ha assenyalat com, en el debat polític belga, el terme *federalisme* ha patit un menyspreu sistemàtic com si fos equivalent de caos o desordre o com si només pogués aplicar-se a processos inicials d'unificació política. Probablement aquest estigma té a veure amb l'ús del terme entre els flamenquistes d'extrema dreta d'abans de 1939 —i posteriors col·laboracionistes amb els ocupants nazis.

Tanmateix, les propostes federalitzants ja s'havien avançat durant la primera meitat d'aquest segle, i van anar guanyant adeptes molt lentament des de la Segona Guerra Mundial. Aquestes solucions partien de dues necessitats contraposades: d'una banda, els flamencs volien aconseguir autonomia cultural i lingüística respecte dels francòfons; de l'altra, els valons se sentien cada

cop més necessitats d'una intervenció estatal decidida per contrarestar el declivi de la seva indústria i la seva mineria, una acció que difícilment podien concertar amb els flamencs democratacristians i conservadors. Per la seva banda, els francòfons liberals de Brussel·les exigien ésser tinguts en compte en peu d'igualtat en les negociacions sobre el futur del país i de la capital. Aquests darrers es trobaven en una posició complicada, ja que eren percebuts com a francòfons pels flamencs, però identificats com a «brussel·lesos», és a dir, de la capital i no valons, pels valons.

Les tensions entre tots aquests agents han conduït finalment a una reforma en profunditat de l'Estat belga que l'ha acabat convertint en un estat federal. Aquesta transformació ha exigít, entre d'altres coses, la reforma de la Constitució belga, reforma que s'ha dut a terme diverses vegades, en un procés que aquí ens limitarem a esbossar. El procés pot sintetitzar-se en diverses fases:

- La primera fase de la reforma constitucional va produir-se entre 1967 i 1971, va afectar uns 25 articles de la Constitució, i va suposar la introducció de l'*estructura doble* que caracteritza el sistema federal belga. En essència, aquesta doble estructura es basa en la diferenciació entre el que són les *regions* i el que són les *comunitats culturals*. A les tres regions (Flandes, Valònia i Brussel·les) els van ésser atribuïdes competències econòmiques i socials, mentre que a les tres comunitats culturals (francòfona, neerlandòfona i alemanya) els eren atribuïdes les qüestions culturals i d'ensenyament.
- La segona fase de la reforma constitucional (1980) va implicar la regionalització efectiva del país. En aquesta revisió, les regions flamenca i valona van rebre el seu propi parlament amb poder legislatiu i el seu propi govern amb poder executiu, amb competències en les matèries territorials, com ara medi, economia, energia, ocupació, etc. És en virtut d'aquesta reforma constitucional que el Consell flamenc va poder signar l'acord d'Unió Lingüística amb el regne dels Països Baixos l'agost de 1980 (vegeu apartat 7.4).
- La tercera fase de la revisió constitucional va produir-se entre 1988 i 1989. En virtut d'aquesta reforma, Brussel·les va esdevenir una regió separada amb el seu parlament i el seu poder executiu propis.
- Finalment, l'any 1993 es va aprovar la quarta reforma constitucional, com a fruit de l'acord de St. Michel de 29 setembre de 1992. Aquesta reforma féu de Bèlgica un estat explícitament federal, amb poders executius i legislatius separats per a les regions i les comunitats, i integrats per membres elegits directament.⁷ Aquests nous poders van adquirir autonomia plena i van assumir bona part de les competències pendents, incloent-hi l'agricultura, la política científica, les relacions intercomunitàries o el comerç exterior.

El desequilibri apuntat en la política belga a *dos i mig* —flamencs d'una banda, i francòfons brussel·lesos i valons per una altra— s'ha traduït en la vida política de la nova Bèlgica federal en una agrupació desigual dels poders. D'una banda, el Consell flamenc ha passat a combinar les competències de la comunitat de llengua neerlandesa i de la Regió flamenca, de manera que avui existeix un govern flamenc. D'altra banda, en canvi, el Consell de la Regió valona i el Consell de la Comunitat francesa es mantenen separats.

7. Podeu consultar alguns articles de l'actual Constitució a l'annex d'aquest mateix text.

6. Reptes i tendències a les acaballes dels 90

6.1. Comunitats endògenes, comunitats exògenes

La federalització constitueix sens dubte una fita clau en la història de l'Estat belga. Tanmateix, no podem afirmar amb seguretat si representa un punt i seguit en un procés que acabarà conduint a la dissolució final d'aquest estat o si, per contra, resultarà el millor arranjamant possible per al que tothom accepta com un matrimoni de conveniència entre grups amb interessos sovint contraposats.

Des de la perspectiva del Moviment Flamenc, i deixant de banda la qüestió brussel·lesa, els objectius de reneerlandització de Flandes i d'assoliment d'un control —com a mínim— igualitari de l'Estat belga han estat assegurats de forma tan satisfactòria com difícilment reversible. En un marc democràtic com l'actual, el predomini demogràfic dels flamencs —un 60 % dels ciutadans belgues ho són—, l'estricta legislació lingüística, i la federalització de l'estat dificulten enormement que es produeixin noves reculades territorials com les experimentades fins a mitjan segle xx. Qualsevol modificació fronterera requereix una aprovació qualificada del parlament federal de tal magnitud que resulta gairebé impracticable. Les desigualtats econòmiques tenen també el seu paper en aquest equilibri. L'actual puixança flamenca contrasta vivament amb la decadència econòmica valona i amb la creixent dependència de Brussel·les capital dels ingressos derivats del seu estatus de capital belga, europea... i flamenca. Tot plegat ha contribuït a eradicar definitivament les raons que afavorien la francesització d'algunes capes flamenques. Avui són els flamencs francòfons els qui s'han de bilingüitzar totalment,⁸ atès que el neerlandès és la llengua oficial i d'interacció pública de Flandes i la llengua de la majoria dels belgues.

El procés de reestructuració de l'Estat belga ha estat estretament lligat a un procés de creació de noves identitats col·lectives, diferents de les vigents a principis del segle xix. La llarga tradició d'autonomia local i provincial feia que el gentilici *flamenc* s'associés estretament amb els habitants de les províncies de Flandes Oriental i Occidental, mentre que els habitants d'altres indrets es percebien en termes essencialment municipals —com a brussel·lesos o ciutadans d'Anvers— o provincials —brabançons, limburguesos, etc. Un dels èxits del Moviment Flamenc i de la seva institucionalització ha estat afermar una identitat supralocal comuna per a tots els parlants de dialectes neerlandesos, una tasca paral·lela a la de l'extensió del neerlandès estàndard com a llengua de referència de tots els dialectes del país. Com a resposta a aquesta creació d'una identitat comuna s'ha anat afermant al llarg de tot el segle una identitat valona que ha passat a agrupar el conjunt de poblacions d'expressió dialectal francòfona situats al sud de la frontera lingüística. Resulta il·lustratiu, en aquest sentit, que la capital de la nova Regió valona sigui Lieja, una població que no ha compartit els destins de la resta de Bèlgica fins al segle xix.

A finals del segle xx, una nova qüestió identitària sembla guanyar terreny i sobreposar-se a l'oposició entre flamencs i francòfons. Bèlgica acull avui un nombre molt significatiu de ciutadans estrangers: immigrants de primera, segona o tercera generació atrets per les antany potents indústria i mineria valona, així com treballadors d'institucions o empreses multinacionals, com la seu de l'OTAN o les institucions de la Unió Europea. Aquesta població es

8. Val a dir que aquests col·lectius són quantitativament força escassos —Beheydt (1995: 57) els xifra en un 2-3 % de la població flamenca—, estan formats essencialment per part de l'aristocràcia i de l'alta burgesia francesitzada durant els segles xix i xx.

concentra a les àrees urbanes i periurbanes —sobretot a Brussel·les; vegeu la secció següent—, i assoleix percentatges de més del 10 % a ciutats com Anvers, Hasselt, Charleroi, Lieja (vegeu gràfic 1, p. 61).

La integració d'aquestes poblacions en la vida política, social i cultural belga està resultant més conflictiva del que s'havia previst. Com a França, a Alemanya i a d'altres països de l'Europa occidental, s'han produït alguns esclats d'intolerància contra la immigració extraeuropea, sobretot nord-africana. Caldrà veure fins on arriba en un futur aquest augment de les actituds i les opcions polítiques xenòfobes o si resta com un episodi passatger.

6.2. L'ensenyament i l'aprenentatge de segones llengües

Les competències en ensenyament han quedat definitivament repartides entre les comunitats *després de la federalització*. Tant el sistema flamenc com el sistema francòfon han estat bastits sobre la base del monolingüisme territorial i institucional, i tots dos sistemes incorporen una profunda desconfiança envers qualsevol experiment de plurilingüisme escolar. Des de 1963, als territoris sense facilitats lingüístiques qualsevol segona llengua —neerlandès, francès, anglès, alemany— només pot estudiar-se a partir de 5è de primària. L'anglès ha estat tradicionalment la tria preferida pels estudiants francòfons, tot i que el neerlandès guanya posicions i acceptació social pel seu valor instrumental a l'hora de trobar feina. També entre els estudiants flamencs ha conegut l'anglès un èxit notable, de manera que ha arribat a desplaçar el francès. Aquesta reculada del francès com a segona llengua ha anat de la mà d'una reculada perceptible en el prestigi dels productes culturals francòfons entre el jovent flamenc, cada cop més orientat cap al nord i cap al món anglosaxó. Als darrers anys l'estudi de la llengua de Molière sembla haver recuperat algunes posicions entre els estudiants flamencs, tot i que ara ja amb finalitats merament instrumentals i no pas d'assimilació com havia estat el cas.

Irònicament, el ròssec històric i la desconfiança mútua fan que, tot i la demanda de bilingües al mercat laboral, a Bèlgica avui les experiències d'ensenyament bilingüe o plurilingüe siguin molt més escasses que no pas als països circumdants. Les poques experiències d'ensenyament mitjançant més d'una llengua depenen sobretot d'institucions supranacionals, com en el cas de les Escoles Europees dissenyades per als fills dels funcionaris de la Unió desplaçats dels seus països (Baetens Beardsmore 1993). També existeixen algunes experiències pilot d'ensenyament plurilingüe i pluricultural de transició adreçats als fills de minories immigrades a Brussel·les —com el projecte Foyer; vegeu Lemans 1993—, en què s'intenta combinar el respecte per la llengua i la cultura dels infants d'origen exogen —italians, espanyols, magribins, etc.— amb la seva incorporació a la societat receptora. Aquest darrer projecte constitueix una intel·ligent experiència del sistema escolar flamenc a Brussel·les per conjuminar la creixent pluricultunitat de la ciutat amb la promoció del lloc del neerlandès a la capital del país.

6.3. La qüestió de Brussel·les

De totes les qüestions que resten obertes en l'esdevenidor de Bèlgica, probablement cap té la transcendència de l'estatus i la identitat de Brussel·les i la seva àrea metropolitana. Hem vist que Brussel·les és l'única gran ciutat que ha passat de ser flamenca a ser majoritàriament francòfona. Tanmateix, la manca de censos lingüístics des de 1962 impedeix afirmar amb seguretat quins són els percentatges de flamencs i de francòfons a la ciutat. Les estimacions més favorables als flamencs apunten a una proporció de 25 % de flamencs enfront d'un 75 % de francòfons, però d'altres estimacions apunten repartiments de 13% enfront de 87 % (Beheydt 1995: 59). No podem oblidar tampoc que hi ha desenes de milers de flamencs que resideixen fora de la capital

i hi acudeixen cada dia a treballar,⁹ de manera que l'equilibri demolingüístic varia molt sensiblement segons l'hora del dia.

La tendència històrica cap a la francesització ha conegut transformacions notables al llarg d'aquestes darreres dècades. De fet, la introducció del bilingüisme sistemàtic a la Regió de Brussel·les capital ha tingut uns efectes paradoxals i inesperats en l'equilibri demolingüístic. Al llarg del segle XIX i bona part del XX, els flamencs brussel·lesos han maldat per francesitzar-se, per tal com el mercat laboral públic i privat no valorava la seva llengua, i per tal com el fet de ser neerlandòfon era experimentat en molts casos com una dificultat per dominar el francès correctament.

Però les coses han canviat, i d'acord amb un estudi de la Comunitat francesa citat per Beheydt (1995: 61), al 92 % de les empreses de Bèlgica el neerlandès és la segona llengua més demanada, com corrobora el fet que bona part dels grans magatzems i les botigues més cèntriques de Brussel·les exhibeixin cartells amb la llegenda «Nous cherchons vendeuse bilingue» («Cerquem venedora bilingüe - francès/neerlandès»). Per la seva banda, la bilingüització de les administracions brussel·leses ha creat una important oferta d'ocupació per a les persones que saben neerlandès, oferta llaminera en èpoques d'inseguretat laboral. La ironia del destí vol així que els —darrers?— flamencs brussel·lesos, obligats a bilingüitzar-se per l'entorn majoritàriament francòfon, es trobin ara en posició avantatjosa en relació amb els seus conciutadans francòfons monolingües. Aquesta nova valoració del neerlandès en el mercat ha aturat la tendència a la substitució lingüística intergeneracional, de manera que avui són rars els pares flamencs brussel·lesos que no transmeten la seva llengua als propis fills. Per tant, la minoria flamenca de Brussel·les ja no experimenta fuites significatives per assimilació directa, encara que el francès sembla encara afavorit en les parelles lingüísticament mixtes. Hi ha però una penúltima carambola del destí: l'ascens social de molts flamencs brussel·lesos té com a conseqüència que una part d'aquests es desplaci a l'extraradi de la capital a la recerca de millors condicions de vida —i, sovint, d'entorns més favorables per al manteniment de la seva llengua i cultura.

L'existència d'una xarxa d'escolarització monolingüe en neerlandès que arriba fins a la universitat ha constituït un element de pes per aturar la sagnia demogràfica cap al francès. Aquesta xarxa va ésser muntada per les autoritats flamenques per atendre les necessitats dels alumnes neerlandòfons de la capital. Entre 1930 i 1971 fou obligatori per a les famílies de llengua neerlandesa de dur els fills a aquestes escoles,¹⁰ però les protestes contra el que es considerava una intromissió en la llibertat de tria entre la xarxa flamenca i la xarxa francòfona van forçar els flamencs a acceptar el *principi de la llibertat de cap de família* a la Regió de Brussel·les capital. Tal com temien els flamenquistes, la llibertat de tria entre xarxes va constituir un petit daltabaix per a la xarxa flamenca, que va veure minvar els seus efectius de forma considerable per tal com la tendència cap a la francesització va reproduir-se entre algunes famílies flamenques. Així, les escoles flamenques de primària van passar d'hostatjar el 15,15 % dels infants brussel·lesos durant el curs 1968-69 a escolaritzar-ne només un 8,51 % el curs 1985-86 (Deprez i Wynants 1989: 40).

9. Les estacions de trens brussel·leses acullen cada dia onades incessants de treballadors pendulars (*pendelaar*). Els butlletins radiofònics matinals de les ràdios belgues tenen com a tema recurrent els embussos a les autopistes que condueixen a la capital.

10. De fet hi havia prevista fins i tot una inspecció per confirmar que la declaració de llengua familiar es corresponia amb les pràctiques reals a la llar, per tal d'evitar la francesització dels fills de famílies flamenques.

Tanmateix, aquesta tendència cap a la pèrdua d'efectius tocà fons durant els anys 80, de manera que ja a mitjan anys 80 es detectà un creixement d'alumnes a les guarderies de la xarxa flamenca: del 6,14 % dels infants el 1968-69 es passà al 4,43 % el 1978-79, però el percentatge ascendí fins al 6,21 % durant el 1985-86, contradient així l'evolució de primària (Deprez i Wynants 1989: 39). Aquest capgirament de les tendències es va anar mantenint posteriorment i es va traslladar a la resta de nivells de la xarxa flamenca de Brussel·les, de manera que el curs 1988-89 la xarxa d'ensenyament primari flamenc ja superava les xifres d'abans de la instauració del principi de llibertat del cap de família, amb més de 15.000 alumnes (Nederlandse Commissie voor de Cultuur van de Brusselse Agglomeratie 1988). Les raons d'aquest creixement són diverses. La nova valoració dels idiomes al mercat laboral beneficiava les escoles flamenques, per tal com aquestes gaudien de la reputació que el seu alumnat acabava essent realment multilingüe —neerlandès, francès i anglès com a mínim— en contraposició amb el monolingüisme de pedra picada dels centres francòfons. D'altra banda, la dotació econòmica superior dels centres neerlandòfons, el menor nombre d'alumnes per aula, i el fet que fossin menys freqüentats pels fills dels immigrants del Tercer Món que les de la xarxa francòfona els convertien en una opció atractiva fins i tot per a les famílies monolingües francòfones.

Aquest creixement ha superat les previsions i el disseny escolar inicials. A començaments dels anys 90 el nou alumnat d'aquesta xarxa provenia en un 35 % de famílies homogèniament neerlandòfones, un 30 % de famílies lingüísticament mixtes francès-neerlandès, un 20 % de famílies monolingües francòfones i un 15 % de famílies estrangeres (Leman 1993: 90). Així, una xarxa dissenyada com un model escolar de manteniment per a membres d'una minoria lingüística recessiva i desafavorida socialment s'ha vist convertit en un model d'ensenyament d'enriquiment amb un alumnat bilingüe i fins i tot multilingüe.

Entorn de Brussel·les capital s'ententeixen les tensions històriques amb les noves realitats de finals del segle xx. Així, la determinació dels flamencs d'evitar costi el que costi la francesització definitiva de la seva capital històrica i la pressió de sectors francòfons brussel·lesos per desfer-se del que perceben com a privilegis per al grup —minoritari— de flamencs s'entrelliguen amb la presència massiva d'estrangers. Gairebé un 30 % dels brussel·lesos són ciutadans estrangers, i la seva presència té un impacte desigual en els equilibris locals. Els fills i néts d'italians, grecs, portuguesos i espanyols semblen haver-se assimilat majoritàriament als francòfons brussel·lesos, mentre que, per contra, hi ha diversos barris populars de la ciutat que s'han transformat fins a adquirir un color local marcadament magribí o turc. Aquests segments de la població contrasten vivament amb els eurofuncionaris i els empleats de les grans institucions internacionals, generalment dotats d'un poder adquisitiu molt superior al de la resta de brussel·lesos i acusats d'encarir el nivell de vida general de la ciutat. Des d'un punt de vista lingüístic, la immensa majoria dels estrangers solen adoptar el francès com a llengua franca, de manera que la seva presència és vista amb reticències per part dels flamencs locals, que sumen el greuge lingüístic a la desigualtat econòmica amb els euròcrates. En realitat, la presència d'estrangers està consolidant la presència de l'anglès com a segona llengua franca de la ciutat, fins i tot per davant del neerlandès.¹¹

11. És queixa freqüent entre els flamencs —i comprovada en persona per aquest autor en més d'un cas— que els botiguers francòfons actuen de forma radicalment contradictòria segons la llengua emprada pel client: quan el client s'expressa en anglès sol ésser correspost, fins i tot obsequiosament, en aquesta llengua; si el mateix client empra el neerlandès, té força menys possibilitats d'ésser correspost, i s'arrisca fins i tot a rebre un moc.

6.4. El procés d'estandardització i la variació lingüística

El procés d'extensió del coneixement i l'ús del neerlandès estàndard a Flandes s'ha anat produint al llarg del segle passat i d'aquest segle de la mà de l'escolarització, el desenvolupament de la premsa escrita i, sobretot, dels mitjans de comunicació de massa. El procés s'ha caracteritzat per una certa animositat contra les varietats dialectals, considerades com un impediment per a la unificació política dels flamencs i la seva inserció en el món cultural i tecnològic modern. Aquesta actitud deriva si més no en part d'unes necessitats objectives, perquè calia un instrument unificat davant del francès; encara avui dia els francòfons i els estrangers que aprenen neerlandès estàndard solen queixar-se amargament que el seu esforç pot acabar essent en va, per tal com els dialectes ocupen una part fonamental de les interaccions quotidianes dels flamencs.

El cert és, però, que igual com s'ha anat esdevenint a Holanda, els dialectes flamencs comencen a perdre terreny en favor de l'estàndard també a diverses zones de Bèlgica, sobretot a les ciutats que atreuen migrants, com ara Brussel·les. L'esforç d'un segle i mig d'imitar l'estàndard d'Amsterdam ha generat una varietat que podem qualificar d'estàndard o paraestàndard neerlandès de Flandes. A diferència del que s'esdevé amb els dialectes regionals, aquest estàndard és perfectament comprensible per a un holandès, encara que sigui fàcilment distingible sobretot per alguns trets fonètics (/r/ no uvular, diferència entre /h/ i /x/, realització de les vocals llargues no diftongades, etc.) i per alguns elements lèxics distintius —entre els quals destaca una combinació de purisme i tolerància envers alguns gal·licismes: mots d'origen francès acceptats a Holanda són rebutjats a Flandes, i a la inversa). Ara com ara és aquest estàndard la varietat que funciona com a referència per als parlants cultes de neerlandès a Flandes, per tal com és la varietat emprada als mitjans de comunicació públics i privats, a les relacions formals i en totes les ocasions públiques d'un abast supralocal. No cal dir, però, que el domini d'aquest estàndard flamenc no es reparteix de forma igualitària entre tots els parlants. De fet, els neerlandistes apunten cap a l'aparició d'una mena de contínuum entre les varietats geolèctals i aquest estàndard, una varietat intermèdia denominada *tussentaaltje* (literalment «entrellengua» o «entrellengüeta»), i tant ells com bona part dels educadors li reserven els seus pitjors qualificatius, per tal com és percebuda com una mena de varietat borda entre els autèntics dialectes i l'estàndard verdader.

Hem apuntat anteriorment que el procés d'estandardització de les varietats romàniques sembla força més avançat que al nord. Tanmateix, cal assenyalar que la dècada dels 90 també ha vist com les varietats lingüístiques meridionals eren objecte d'una certa atenció. Des de 1983 hom pot ensenyar a les escoles de la comunitat francòfona el való, el picard, el xampanyès i el lorenès, i el 1991 l'executiu de la Comunitat francesa va constituir un consell de les llengües regionals endògenes per tal que l'assessorés en matèria de la protecció i la promoció d'aquestes varietats, així com del brussel·lès (*sic*), del luxemburguès i del baix alemany (cf. Verdoodt 1992: 117).

6.5. La ubicació a la Unió Europea i al món

El procés d'integració primer al Benelux, després al Mercat Comú, avui a la Unió Europea, ha implicat des del primer moment una necessitat de redefinir les polítiques lingüístiques i culturals de les comunitats belgues. Aquest procés s'ha accentuat durant els darrers anys, per tal com els actors flamencs i francòfons s'han trobat amb les mans més lliures per participar com a tals als fòrums en què estaven involucrats. D'entre les diverses iniciatives preses fins a l'actualitat, n'hi ha dues que tenen una especial rellevància en el camp de la política lingüística, totes dues emanades d'institucions flamenques i totes dues adreçades a reforçar la capacitat de supervi-

vència de les llengües i cultures de dimensions mitjanes: d'una banda, la Unió Lingüística Neerlandesa; d'una altra, la proposta de l'Europa de les Cultures del Govern flamenc.¹²

(a) La Unió Lingüística Neerlandesa: El Consell de Flandes participa des de 1980 en la Unió Lingüística Neerlandesa (Nederlandse Taalunie), organisme supraestatal encarregat de potenciar la integració i la coordinació de les polítiques lingüístiques de Flandes i Holanda. La Unió constitueix un cas pràcticament inèdit de cessió de sobirania en terreny lingüístic i cultural per part de dos estats a una institució supraestatal que «té per finalitat integrar, en el sentit més ampli del terme, els Països Baixos i la Comunitat Neerlandesa de Bèlgica en el domini de la llengua i de les lletres». (art. 2.2). La Unió disposa d'una sèrie d'organismes, cadascun amb la seva tasca:

- el *Comitè de Ministres*, format per com a mínim dos ministres de l'executiu flamenc i com a mínim dos ministres del govern neerlandès, determina la política de la Unió;
- la *Secretaria General*, establerta a la Haia, amb un secretari general, un sotssecretari i d'altres membres, repartits entre belgues i neerlandesos de forma equitativa, elabora la política de la Unió i la duu a terme;
- el *Consell de la Llengua i de les Lletres Neerlandeses*, format per 45 personalitats destacades en els camps de la lingüística, la planificació de la llengua, la traducció, els estudis literaris, la biblioteconomia i la documentació, els mitjans de comunicació, etc., funciona com a òrgan assessor, proposa mesures i projectes concrets, coordina i estimula les institucions i les organitzacions que treballen en el camp del neerlandès;
- la *Comissió Interparlamentària*, formada per un mínim de 14 membres dels governs neerlandès i flamenc, controla el funcionament de la Unió Lingüística.

La Taalunie, que l'any 1998 tenia un pressupost d'un 15.581.000 florins holandesos —uns 1.170 milions de pessetes (Nederlandse Taalunie 1998: 43)— adreça la seva tasca a potenciar i coordinar els esforços que es realitzen des del camp públic i privat en el camp de la llengua en general, i abraça per tant un espectre molt ampli d'activitats:

- en primer lloc, totes les qüestions relacionades amb la llengua en si, com ara la recerca entorn del sistema de la llengua (per exemple, sobre la convergència i la divergència entre les varietats o sobre el neerlandès estàndard parlat), la recerca i l'aplicació de tecnologies de la llengua (traducció automàtica, traducció assistida per ordinador, etc.), els treballs de codificació (simplificació i perfeccionament del sistema ortogràfic, tasques lexicogràfiques i terminològiques, tasques de codificació gramatical);
- la investigació en història de la literatura neerlandòfona, la promoció de la traducció, la cura del món editorial i de la lectura;
- la recerca i l'actuació en favor de la millora de la qualitat de l'ensenyament del neerlandès a l'ensenyament primari, secundari i universitari, l'organització de cursos d'estiu, trobades i seminaris, etc.;
- la promoció de l'estudi i l'ús del neerlandès i de la neerlandística a diverses regions d'atenció prioritària: les àrees frontereres, el conjunt de la Unió Europea —tant a les institucions comunes com al conjunt d'estats membres—, Sud-àfrica, Indonèsia, Carib, Estats Units i Europa central i oriental.

12. El lector català pot consultar una traducció del tractat de la Unió Lingüística Neerlandesa i de la proposta *Carta de l'Europa de les Cultures* a MARÍ (1996).

(b) La proposta de l'Europa de les Cultures. El Govern flamenc ha llançat una proposta que vol que sigui de gran abast, anomenada l'«Europa de les Cultures», que va donar a conèixer públicament el dia 10 de desembre de 1992, vigília de la cimera comunitària d'Edimburg, després d'un seminari on es va debatre el perill que un mercat únic europeu conduís a l'anorreament de les cultures no dominants, i on es va plantejar de quina manera calia articular la Unió Europea per tal de conjurar aquest risc (vegeu Vila i Sellarès 1994). La proposta flamenca ha anat desenvolupant-se des d'aleshores impulsada per la Fundació per l'Europa de les Cultures, i compta amb el suport —en grau variable— de diverses institucions públiques i privades com ara el govern danès, el govern bavarès, fundacions escoceses i gal·leses, etc.

En poques paraules, la proposta de l'Europa de les Cultures considera les *regions culturals* com l'entitat sobre la qual ha de reposar la Unió, sobretot en allò que té relació amb els aspectes culturals i lingüístics en un sentit ampli. Les regions culturals de les quals parla el projecte no són les unitats de descentralització d'alguns estats europeus, sinó les «veritables» entitats regionals amb (a) la seva pròpia identitat cultural, (b) capacitat econòmica, i (c) competències exclusives exercides per funcionaris electes. La regió cultural tindria els màxims drets per a la seva organització interna en els aspectes lingüístics i culturals, incloent-hi el dret a aplicar lleis més estrictes per tal de protegir-se de les cultures majoritàries, lleis que anessin en contra, per exemple, de la lliure competència: es tractaria d'un *ajust cultural del mercat*.

La proposta de l'Europa de les Cultures es basa en la premissa que l'ajust de l'economia de mercat a les necessitats socials està prou fermament arrelat a Europa,¹³ i en la premissa que, per tal d'assolir una unió duradora, cal ajustar l'economia de mercat també a les necessitats culturals.

En un mercat en què les cultures menors han de competir amb les més grans, la protecció dels més febles és una obligació si aquestes han de sobreviure. (Carta de l'Europa de les Cultures, preàmbul: 2)

La proposta entén que el manteniment de la diversitat és l'antídot contra el centralisme tant de la Unió com dels països més grans, i es fonamenta en l'existència d'una majoria «alteròfona» (*la majorité autophone*) enfront d'aquells que voldrien parlar de llengües europees dominants. L'Europa de les Cultures donaria substància al principi de subsidiarietat, afavorint la intervenció de les regions culturals en els afers culturals entesos en un sentit ampli.

Annex. Alguns articles de la Constitució belga (1994)

(Font: *Belgisch Staatsblad* -17.02.1994 - *Moniteur Belge*. Traducció nostra)

Títol primer: De la Bèlgica federal, dels seus components i del seu territori

Article 1r. Bèlgica és un estat federal que es compon de les comunitats i les regions.

Article 2n. Bèlgica comprèn tres comunitats: la Comunitat francesa, la Comunitat flamenca i la Comunitat germanòfona.

13. En aquest sentit, recordem el preàmbul del Tractat de la CEE: «Decidits a assegurar mitjançant una acció comuna el **progrés econòmic i social** de llurs països [...] Preocupats per reforçar la unitat de llurs economies i per assegurar-ne el **desenvolupament harmònic** tot reduint les diferències entre les diverses regions i el retard de les **menys afavorides** [...]» (Les negretes són nostres.)

Article 3r. Bèlgica comprèn tres regions: la Regió valona, la Regió flamenca i la Regió brussel·lesa.

Article 4t. Bèlgica comprèn quatre regions lingüístiques: la regió de llengua francesa, la regió de llengua neerlandesa, la regió bilingüe de Brussel·les capital i la regió de llengua alemanya.

Tots els municipis del regne formen part d'una d'aquestes regions lingüístiques.

[...]

Article 30: L'ús de les llengües emprades a Bèlgica és facultatiu; només podrà ésser reglamentat per llei, i solament en allò que concerneix els actes de les autoritats públiques i els afers judicials.

[...]

Capítol IV. De les comunitats i regions

[...]

Article 115

§1r. Hi ha un Consell de la Comunitat francesa i un Consell de la Comunitat flamenca, denominat Consell flamenc, la composició i funcionament dels quals són fixats per la llei [...].

Hi ha un Consell de la Comunitat germanòfona la composició i el funcionament del qual són fixats per la llei.

§2n. Sense perjudici de l'article 137, els òrgans regionals visats a l'article 39, comprenen, per a cada regió, un Consell.

Article 116

§1r. Els Consells estan integrats per mandataris electes.

§2n. Cada Consell de comunitat està integrat per membres elegits directament en qualitat de membre del Consell de comunitat concernit o en qualitat de membre d'un Consell de regió.

Llevat del cas d'aplicació de l'article 137, cada Consell de regió està integrat per membres elegits directament en qualitat de membres del Consell de regió concernit o en qualitat de membres d'un Consell de comunitat.

[...]

Article 129

§1r. Els Consells de la Comunitat francesa i de la Comunitat flamenca, cadascun en allò que el concerneix, regulen per decret, sense intervenció del legislador federal («à l'exclusion du législateur fédéral»), l'ús de les llengües per a:

1r les matèries administratives;

2n l'ensenyament als establiments creats, subvencionats o reconeguts pels poders públics;

3r les relacions socials entre els empresaris i el seu personal, així com els actes i documents de les empreses imposats per la llei i els reglaments.

Bibliografia

ARGEMÍ, A. (1991) «El tractat d'unió lingüística entre Flandes i els Països Baixos». A: Direcció General de Política Lingüística, vol 4, 227-228.

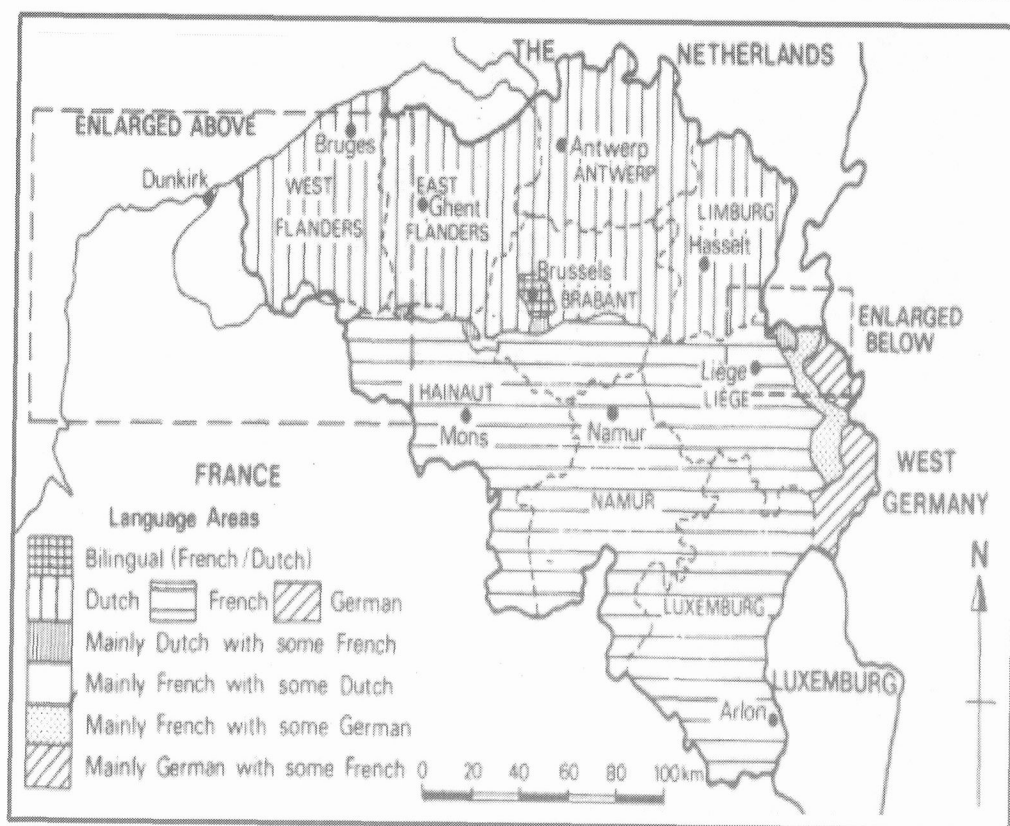
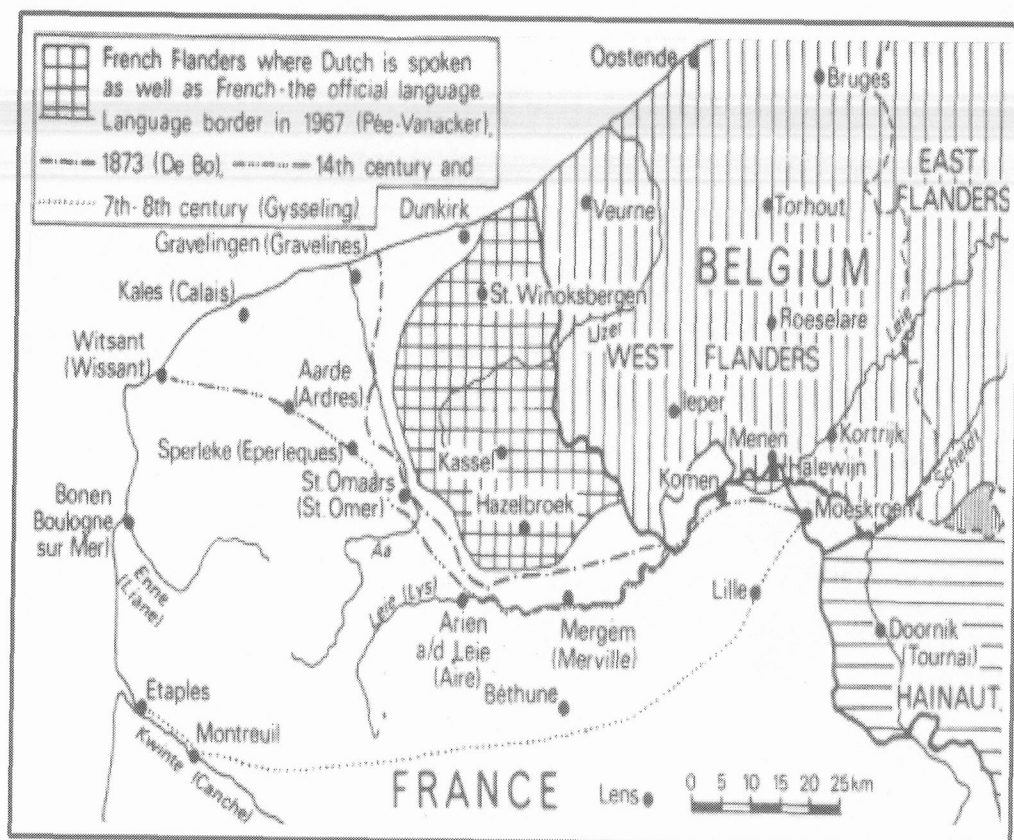
- BAETENS BEARDSMORE, H. (1993) «The European School Model». A: Baetens Beardsmore (ed), 121-154.
- BAETENS BEARDSMORE, H. (ed). (1993) *European Models of Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- BAETENS BEARDSMORE, H. (1993) Belgium. A: Ammon, Mattheier i Nelde (eds), 12-21.
- BASTARDAS, A.; BOIX, E. (dir) (1994) *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Octaedro Universidad.
- BEHEYDT, L. (1995) The linguistic situation in the new Belgium. A: Wright (ed), 48-64.
- DE VRIENDT, S.; VAN DE CRAEN, P. (1990) *Bilingualism in Belgium. A History and an Appraisal*. Dublin: Trinity College, CLCS Occasional Paper 23.
- DEPREZ, K.; WYNANTS, A. (1989) «Minority problems: On the progress of Netherlandic Primary Education in Brussels». A: Deprez, (ed), 29-44.
- DEPREZ, K. (ed) (1989) *Language and Intergroup Relations in Flanders and in The Netherlands*. Dordrecht: Foris.
- DEPREZ, K.; WYNANTS, A. (1990) «Lengua del alumno y lengua de la escuela en las escuelas de enseñanza pre-escolar y primaria flamencas de Bruselas». A: Siguan, (ed), 239-257.
- DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (1991) *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana. Vol. 4: Experiències internacionals de planificació lingüística*. Barcelona: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya.
- DONALDSON, B.C. (1983) *Dutch. A Linguistic History of Holland and Belgium*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- DU ROY, A. (1968) *La guerre des Belges*. París: Editions du Seuil. Trad. catalana: — (1968) *La guerra dels belgues*. Barcelona: Edició de Materials.
- GOEBL, H.; NELDE, P.; STARÝ, Z.; WÖLK., W. (eds). (1997) *Kontaktlinguistik - Contact Linguistics - Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung - An International Handbook of Contemporary Research - Manuel des recherches contemporaines*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- GOOSSEE, A. (1989) «Frontières linguistiques et frontières politiques». A: Lemaire, 31-37.
- GOUVERNEMENT DE FRISE (1987) *La langue frisonne*. Leeuwarden: Gouvernement de Frise.
- HASQUIN, H. (1989) «La frontière linguistique vue par un historien». A: Lemaire, 15-22.
- KÖNIG, W. (1992 [1978]) *dtv-Atlas zur deutschen Sprache*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG.
- LEMAIRE, J. (ed)(1989) *Le français et les Belges*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.
- LEMAN, J. (1993) «Bicultural programmes in the Dutch-language school system in Brussels». A: Baetens Beardsmore (ed), 86-100.
- MARÍ, I. (1996) *Plurilingüisme europeu i llengua catalana*. València: Universitat de València.

- McRAE, K.D. (1986) *Belgium*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfried Laurier University Press.
- MILIAN I MASSANA, A. (1992) *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació. Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, el Canadà i Espanya*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- NEDERLANDSE COMMISSIE VOOR DE CULTUUR VAN DE BRUSSELSE AGGLOMERATIE (1988) *Het Nederlandstalig basisonderwijs in de Brusselse Agglomeratie. Spoedtelng op 1 september 1988. Persvoorstelling op 18 oktober 1988*.
- SENELLE, R. (1985) *La reforme de l'Etat Belge. Tome IV*. Bruxelles: Ministère des Affaires Etrangères, du Commerce Extérieure et de la Coopération au Développement.
- SIGUAN, M. (ed) (1990) *XII Seminario sobre Educación y lenguas celebrado en Sitges, 1987*. Barcelona: PPU.
- VAN DER WAL, M.; VAN BREE, C. (1992) *Geschiedenies van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum.
- VAN DE CRAEN, P. (1994) «El papel de la legislación lingüística o la regulación del pluralismo lingüístico en Bélgica». A: BASTARDAS I BOIX (dir), 55-73.
- VANDEPUTTE, O.; VINCENT, P.; HERMANS, T. (1986) *Dutch. The Language of Twenty Million Dutch and Flemish People*. Lauwe, Belgium: Stichting Ons Erfdeel vzw.
- VERDOODT, A. (1992) «O marco lexislativo en Bélxica.» Comunicació presentada al 1r Simpósio Internacional de Línguas Europeas e Lexislación. Santiago de Compostela 16, 17, 18 octubre 1992. Exemplar fotocopiât.
- VERDOODT, A. (ed) (1978) «Belgium». *International Journal of the Sociology of Language* 15, Monogràfic.
- VERDOODT, A. (1997) *Belgique*. GoebI, Nelde, Starý i Wölk (eds.), 1107-1123.
- VILA, X. (1991) «El decret sobre l'ús de les llengües en les empreses i en les relacions socials a Bèlgica». A: Direcció General de Política Lingüística, vol. 4, 265-270.
- VILA, F.X. I SELLARÉS, J. (1994) «El Mercat Únic, les llengües no majoritàries i la proposta flamenca de l'Europa de les cultures». *Revista de Llengua i Dret* 21, 31-45.
- WILLEMYNS, R. (1988) «Belgium». A: Ammon, Dittmar i Mattheier (eds), vol. II, 1253-1258.
- WILLEMYNS, R. (1991) «Mesures de planification lingüística als territoris de llengua neerlandesa». A: Direcció General de Política Lingüística, vol 4, 255-264.
- WILLEMYNS, R.; VAN DE CRAEN, P. (1988) «Growth and development of Standard Dutch in Belgium». *Sociolinguistica* 2, 117-130.
- WITTE, E.; BAETENS BEARDSMORE, H. (eds) (1987) *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels*. Clevedon: Multilingual Matters.
- WITTE, E.; DE METSENAERE, M.; LOUCKX, F.; VAN DE CRAEN, P.; BAETENS BEARDSMORE, H.; DE VRIENDT; WILLEMYNS, R. (1984) *Le bilinguisme en Belgique. Le cas de Bruxelles*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.
- WRIGHT, S. (ed) (1995) *Languages in Contact and in Conflict. Contrasting experiences in the Netherlands and Belgium*. Clevedon: Multilingual Matters.

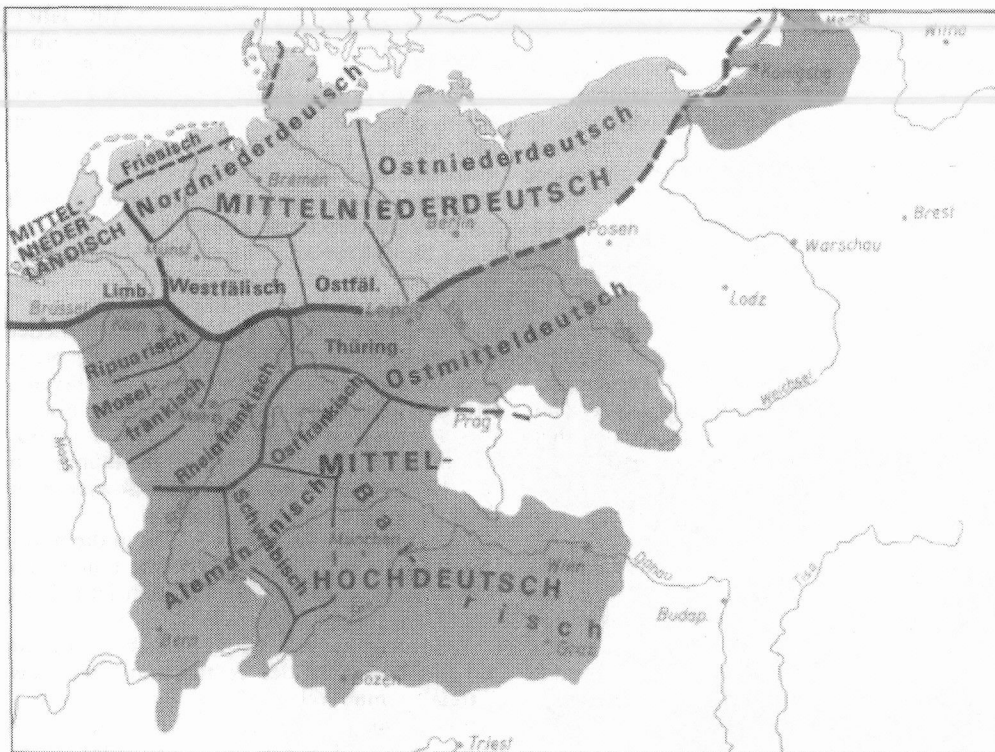
Mapa 1



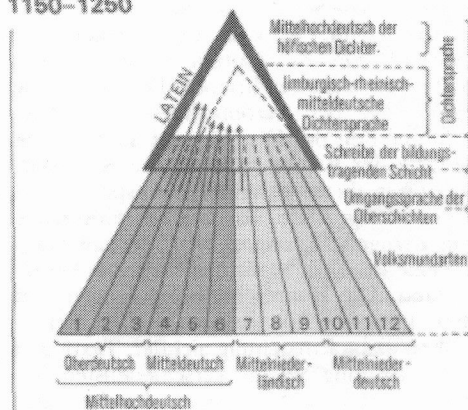
Mapa 2



Mapa 3

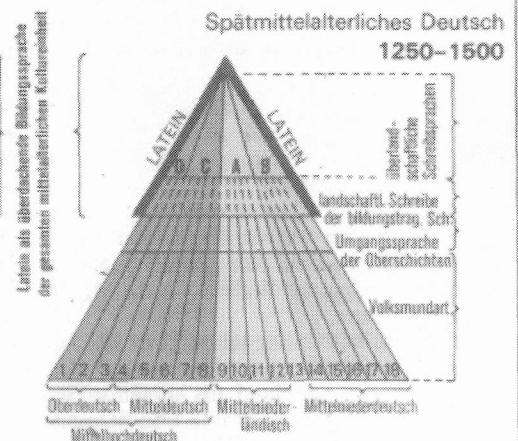


Hochmittelalterliches Deutsch 1150–1250



- 1 Bairisch
- 2 Alemannisch
- 3 Ostfränkisch
- 4 Rheinfränkisch
- 5 Mittelfränkisch
- 6 Thüringisch
- 7 Limburgisch
- 8 Brabantisch
- 9 Flämisch
- 10 Nordniederdeutsch
- 11 Westfälisch
- 12 Ostfälisch

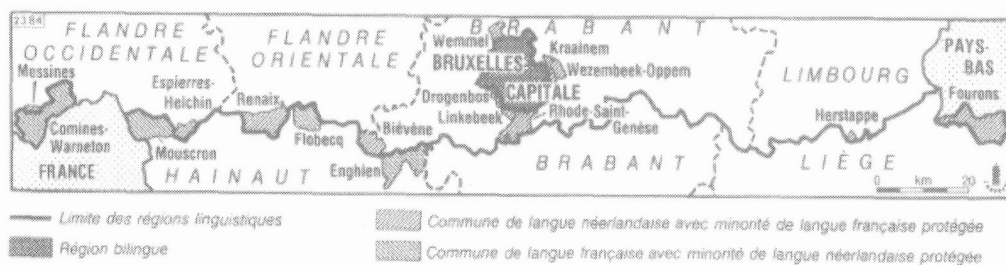
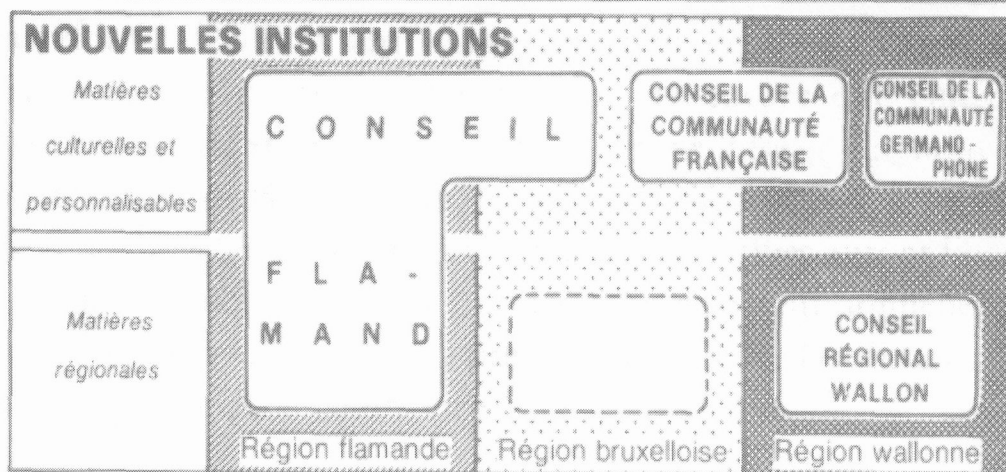
Spätmittelalterliches Deutsch 1250–1500



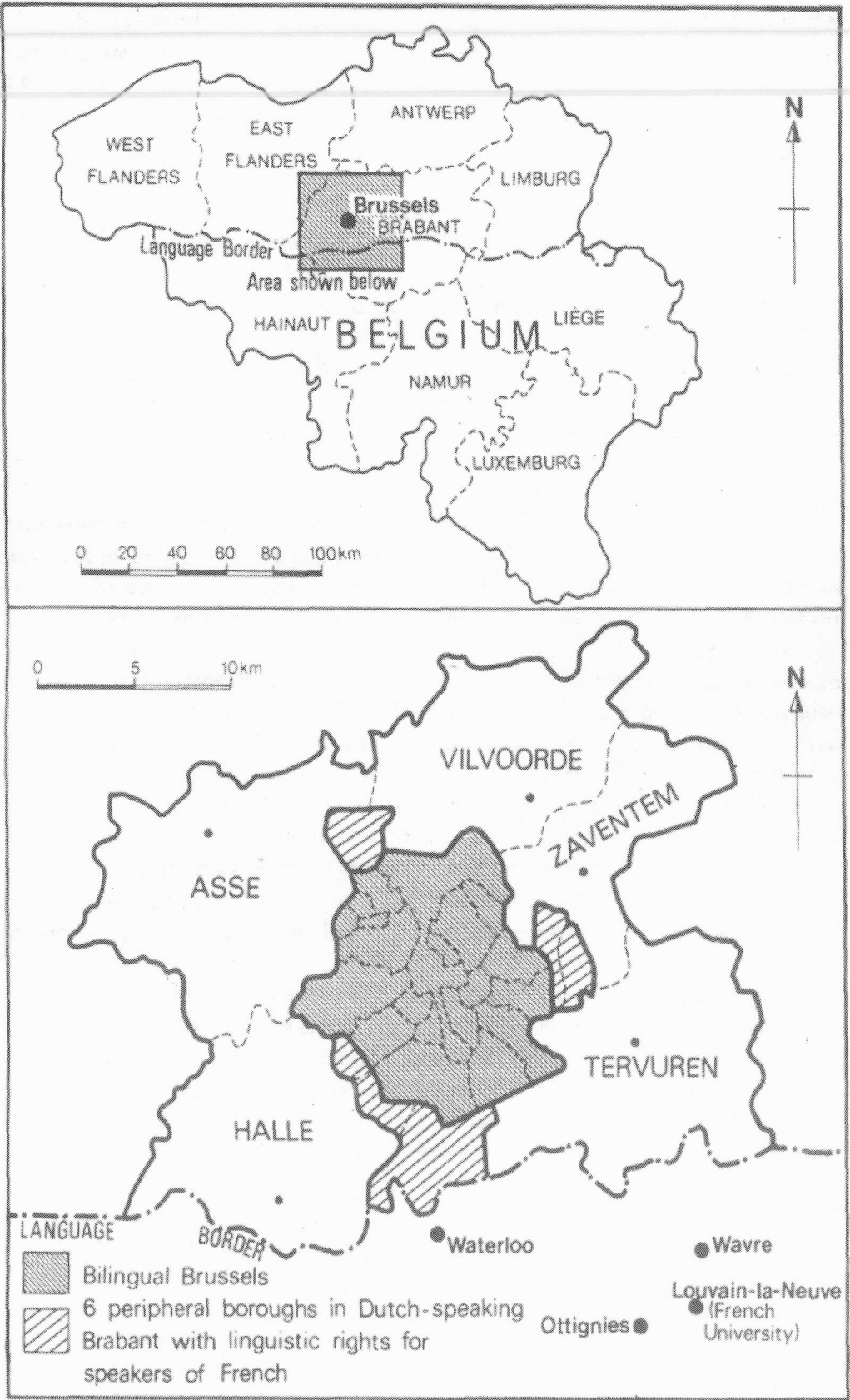
- 1 Bairisch
- 2 Alemannisch
- 3 Ostfränkisch
- 4 Rheinfränkisch
- 5 Mittelfränkisch
- 6 Thüringisch
- 7 Obersächsisch
- 8 Schlesisch
- 9 Limburgisch
- 10 Brabantisch
- 11 Flämisch
- 12 Holländisch
- 13 Friesisch
- 14 Nordniederdeutsch
- 15 Westfälisch
- 16 Ostfälisch
- 17 Elbostfälisch
- 18 Koloniales Niederdeutsch

- A Mittelniederländisch (seit 13. Jh.)
- B Mittelniederdeutsch (seit 14. Jh.)
- C Ostmitteldeutsch (seit 13./14. Jh.)
- D Gemeines Deutsch (seit 15./16. Jh.)

Mapa 4

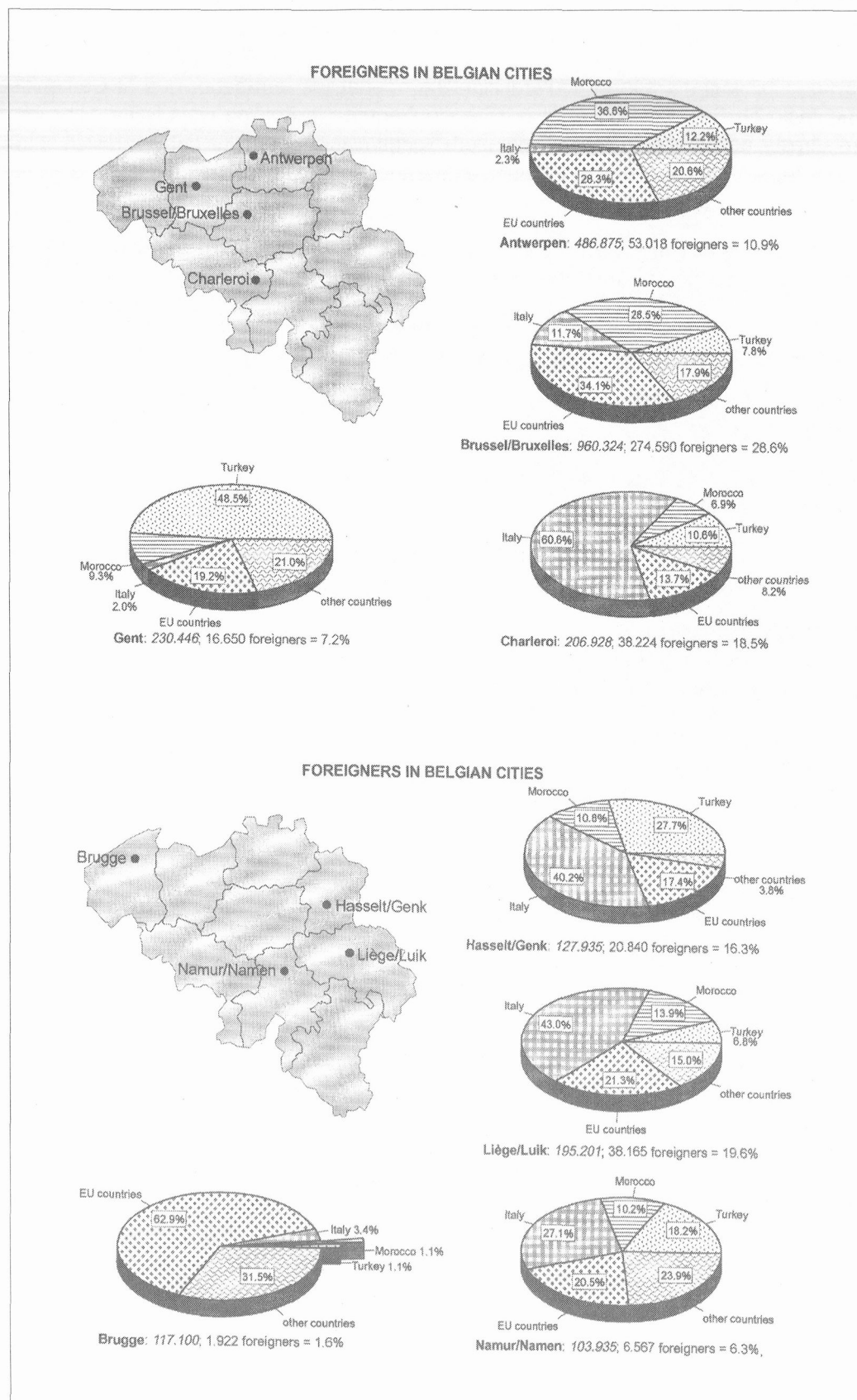


Mapa 5



Font: Donaldson 1983: 8

Gràfic 1. Població estrangera a les principals ciutats belgues



Per a més informació

A més de la bibliografia que el conferenciant ha aportat, us fem saber que al Centre de Documentació en Sociolingüística de la Direcció General de Política Lingüística disposem —entre altres— de les referències que indiquem a continuació. Les sigles que apareixen entre claudàtors al final de cada referència indiquen la descripció topogràfica del document i en faciliten l'accés.

GOVAERT, S. *La Flandre et les Pays Bas. Rapports nouveaux*. Bruxelles: CRISP (Centre de recherche et d'informations socio-politiques), 1982. [SL/Eu-Gov]

HAZAËL, M. C. [et. al.]. *L'aménagement linguistique dans l'espace francophone*. Québec: Université de Sherbrooke, 1992. [SL/Al-Ame]

LEMAIRE, J. (ed.). *Le français et les belges*. Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1989. [SL/Eu-Fra L]

McRAE, K. *Conflict and compromise in multilingual societies: Vol. 2: Belgium*. Ontario: Wilfred Laurier University Press, 1986. [SL/Eu-McR]

SWING, E. S. *Bilingualism and segregation in the schools of Brussels*. Québec: Centre International de Recherches sur le Bilinguisme, 1980 [SL/Eu-Swi]

VAN DE CRAEN, P. A «El papel de la legislación lingüística o la regulación del pluralismo lingüístico en Bélgica», dins *¿Un estado una lengua? La organización política de la diversidad*. Barcelona: Octaedro, 1994. [SL/E-Est B]

VERDOODT, A. *Bibliographie sur le problème linguistique belge*. Québec: Centre International de Recherches sur le Bilinguisme, 1983. [SL/Eu-Ver]

WILLEMYNS, R. *La convention de l'Union de la Langue Neerlandaise*. Québec: Centre International de Recherches sur le Bilinguisme, 1983. [SL/Eu-Wil]

WITTE, E.; BAETENS BEARSMORE, H. *The interdisciplinary study of urban bilingualism in Brussels*. Clevedon: Multilingual Matters, 1984. [SL/Eu-Int]

WITTE, E; LOUCKX, H; BAETENS BEARSMORE, H. et al. *Le bilinguisme en Belgique: Le Cas de Bruxelles*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1984. [SL/Eu-Bil]